

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 3 2009 – 19. årgang

I redaksjonen: Kirsti Lærdal, Finn Bringsjord, Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

Leder	3
Av Hans E. Næss	
Stavangers eldste historie	5
Av Finn Bringsjord	
Gjemt – men ikke glemt	21
Av Erling S. Kielland	
Dreyer kalender 1958	27
Av Sigurd Bærheim	
Industrien i Stavanger i gammel og ny tid	41
JOKER	

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 300,- for enkeltmedlemmer og kr. 450,- for familiemedlemmer. Institusjonsmedlemskap kr. 200,- Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.
Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org
Org.Nr. 984 289 669 ISSN 0806 - 184X

Program for Byhistorisk forening 2009

www.bychistoriskforening.org

Onsdag 18. februar kl. 19.00

Årsmøte på AMS (kun for medlemmer)

Etter den formelle årsmøtedelen vil Johs. Ringås kåsere om
Jens Zetlitz og syngre hans sanger.

Onsdag 25. mars

Foredrag av Thomas Chr. Wyller med tittel:

«Motstandskampen på Grini»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 29. april

Foredrag av Geir Atle Ersland med tittel:

«Kampen om å vera eldst – byalder som status- og identitetsmarkør»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 27. mai

Byseilas med Flemming Krøger som guide

«Helleristningene på Åmøy»

Avreise Vågen i Stavanger. Kl. 19.00

Onsdag 26. august

Byvandring med Eirik Stople/Bodil Wold Johnsen som guide

«Lagård gravlund»

Sted: Lagård gravlund ved kapellet. Kl. 19.00

Onsdag 23. september

Foredrag av Sven Egil Omdal med tittel:

«Solveig Bergslien –

stavangerkvinnen som lurte Gestapo»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 28. oktober

Foredrag av Ove Magnus Bore med tittel:

«Låvebygningen på Holme-Egenes. Historie, restaurering og fremtidig bruk»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 25. november

Foredrag av Gunnar M. Roalkvam med tittel:

«Stavanger i 1960-årene – stagnasjon eller framgang?»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Lederens spalte

Kulturhovedstad og kulturhistorie

Kulturhovedstadsåret er over. Debatten fyller avisspaltene. Universitetet har forskningsprosjekter i gang. Prosjektdirektøren skriver boken om den «sanne historien» om årets tilblivelse og innhold. Var det bra? Var det dårlig? Var byens kulturliv bredt inkludert i programmet? Var Stavanger attraktivt med andres øyne utenfor Norge? Var det verdt alle pengeinvesteringene. Meningene spriker og svaret får vi nok aldri helt. Men året går inn som et element i byens og regionens kulturhistorie.

Jeg hører nok blant tvilerne forsåvidt det gjelder om byen fikk det optimale ut av investeringene. Jeg har bekjente blant kulturarbeidere i andre land som ville ha tilsendt et årsprogram slik at de kunne vurdere om de skulle legge en Norgestur inn i reiseplanene sine i 2009. Men programmet kom stykkevis og delt i løpet av året. Det i seg selv var lite profesjonelt synes jeg – det ble litt måned for måned festival. Jeg minnes Australias 200-årsfeiring i 1988. Årsprogrammet inneholdt – ja, selvsagt! – 200 programposter; og det forelå i ett flott trykket program – naturligvis på engelsk (selvsagt) – lenge før året startet. Det førte til mange ekstra gjester.

Men året bød på mange hundre tilbud både i og utenfor byen. Mitt poeng er likevel noe annet enn spørsmål om god eller dårlig planlegging og gjennomføring og graden av oppslutning og vellykket markedsføring. Kulturhovedstadsåret blir stående som et svært viktig innslag i byens kulturhistorie. På få generasjoner har den lille by med få musikk- og teatertilbud utviklet seg til å bli en internasjonal urban region med et storartet og mangfoldig og profesjonelt tilbud innenfor alle typer tradisjonelle kulturtilbud, drama, revy, dans, jazz, pop, klassisk musikk fremført på et utall scener av flere grupper og enkeltaktører enn knapt innbyggerne selv har oversikt over. Gunnar Eide og «Spurven» er multiplisert til arrangører og aktører i hundrevis. En storartet utvikling. Kulturutvikling er en del av økonomisk fremgang. Det samme gjelder kunstformer og gallerier. Hvem kjenner i dag alle regionens kunstnere og gallerier?

Hvordan nedfeller dette seg i lokalhistorien? Her ligger en kjempestor utfordring. Riktignok er det allerede skrevet monografier om Teatret og Symfoniorkestret. Men dette er bare få og små elementer av hele bredden i kulturlivet. Det er ikke bare det at kulturlivet er mangfoldig, men det vokser i innhold og bredde og hele spennet av profesjonalitet og folkelighet fordi befolkningen benytter seg av tilbudene.

Når byens historie – og nabokommunenes Sandnes og Solas - historie nå skrives ligger det en stor utfordring i å fange opp innholdet i kulturlivet. I bred forstand inkluderer det alle former for innbyggernes bruk av sin fritid fra hytteliv, reiseatferd, idrettsaktiviteter

i tillegg til bruk av kunst og kulturtilbud. I lokalhistorie som er publisert frem til i dag er det meste av spalteplassen anvendt på fremstillinger av økonomi, politikk, samferdsel, demografi og sosiale endringer.

Er oppdragsgiverne og forfatterne i de kommende verk seg bevisst at det er kulturlivet som skal ha stor prioritet i kapitlene? For by- og kommunehistorie benevnes ofte «den lokale kulturhistorie». Vil det ekspanderene kulturlivet i regionen - frem til regionen til og med ble Kulturhovedstad i Europa, kunne leses om i full historisk bredde når de bindsterke verk foreligger i årene 2011-2014?

Hans Eyvind Næss
24. august 2009

Adresser

For å lette arbeidet med medlemskartoteket oppfordres alle som skifter adresse til å gi beskjed til foreningen.

Det samme gjelder hvis noen får ny mail adresse.

Beskjed bes gitt til:
Harald Sig. Pedersen,
Grytningskroken 4, 4041 Hafrsfjord,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no

Stavangers eldste historie

Tekst og foto Finn Bringsjord

*I de to artiklene om «Sørvestrikets historie», som ble publisert i «Stavangeren» nr 3 og nr 4 i 2008, argumenterte jeg for den hypotesen at **Sørvestriket** i 900 år var storprodusent og eksportør av ull- og ullprodukter, først til de romerske garnisonsbyene på kontinentet, siden til frankertidens vic-byer rundt Nordsjøen.*

*Denne artikkelen tar for seg noen konsekvenser en slik markedsorientert økonomi må ha hatt for framveksten av markedsplassen Stavanger i **det første årtusenet etter Kristus**.*

Så vidt vites har ingen andre forsøkt å tilbakeskrive «byens historie» til romertiden.

Markedsplassen Stavanger

Sørvestriket (Agder og Jæren) var i 8-900 år storprodusent av ull og vadmel til det europeiske markedet. Bortsett fra et drøyt hundreårig avbrudd etter romerrikets fall, var det rike kystlandet mellom Boknafjorden og Telemark, dekket av gress- og lyngmarker og enorme saueflokker. På de små gårdene levde familiene av å foredle ull til

tekstiler. Produktene ble fraktet på marinenes orlogskip til garnisons- og markedsbyer nede i Europa, hvor de ble omsatt med svært god fortjeneste.

Sauenes beiting gav lite rom for korn dyrking eller storfehold, og på de skogløse gress- og lyngheiene var det for lite trevirke til utvinning av jern. Det var overskudd av proteinrikt lammekjøtt og varmt ulltøy, men ellers måtte det meste kjøpes på markedene.¹

Romertiden (0 – 450)

Det er vanskelig å fastslå Stavangers posisjon som markeds plass i romertiden. Som **fastlandsted** for den 120-mann store marineleiren (londum'en) på Hundvåg, må vi anta at Østervåg hadde store bygninger med rom for hestepassere, hester og hestefôr. Og senhøstes, når værslammene ble drevet ned fra Sirdalen for å slaktes, må det ha vært stor aktivitet ved Breiavatnet (Vatnet) og Skolebekken (Bekken). Men det er usikkert om arbeidet med å foredle og konservere kjøttet foregikk i Stavanger. Speking og røyking av kjøtt og pølser kan ha vært lagt til hovedsetet på Hundvåg.²

Ved de romerske garnisonsbyene ble vinstuer og bordeller vanligvis etablert utenfor garnisonsmurene. Der måtte også veteranoldatenes koner og kjærester slå seg ned.

En tilsvarende «tjenestefunksjon» for veteranene på Hundvåg, ville naturlig blitt lagt til Stavanger.

De romerske legionærene ble pensjonert i begynnelsen av 40-årene. De fikk da enten utbetalt et større pengebeløp av staten, eller et stykke land, for eksempel i Toscana eller Provence. Jeg antar at noe tilsvarende fant sted i Sørvestriket. Det er bakgrunnen for min hypotese om at de mange smågårdene fra denne tiden med navneendelsen «-land», ble ryddet og bygd av pensjonerte marinesoldater.³

Husflid

Hvis veteransoldatens koner i en overgangsfase bodde i Stavanger, kan vi anta at de har tatt med seg en rekke husflidfunksjoner til «garnisonsbyen». For kvinnene kunne tjene godt på å foredle soldatens årslønn, d.v.s. **vadsekker stappet med lanolinrik ull**.⁴

Ulla til nordsjølandenes «utegangersau», saueraser som gikk ute på beite hele året, var spesielt rik på den vannavstøtende saueoljen lanolin. Slike sauer var langt bedre rustet til å klare seg gjennom kalde, regnfulle vinter måneder enn for eksempel rådyr.

Prosessen med å foredle rå-ull til vad, foregikk i flere trinn. Først måtte ulla vaskes i store kar slik at den ettertraktede lanolinen kunne flyte opp og skilles ut. Så ble ulla kardet og spunnet til garn. Deretter ble garnet behandlet i ulike fargebad før det kunne veves til vad på en såkalt oppstaddev.

Hvis vaden skulle være vannavstøtende, slik at den kunne brukes til regntøy, teltduk eller seil, ble lanolinen tilbakeført og impregnert i stoffet. Bare røffe, ufargede ullvester og lignende kunne produseres uten at lanolinen først ble fjernet.

Vadproduksjon må ha vært et harmonisk arbeid der unge og gamle familiemedlemmer kunne delta. Men vi må vel anta at det var «spinnesiden» som førte an nede i Østervåg, så lenge «sverdsiden» styrte med sitt på Hundvåg og nede i Europa.

Både garving av skinn og vadproduk-

sjon, krevde god tilgang på rent ferskvann, og det hadde man lite av på Hundvåg. Derimot var det rikelig tilgang på rennende vann i Bekken, og vi vet at i århundrer har den, blant mye annet, blitt utnyttet til dette formålet. Ja, så sent som i 1875, klagede en stavangeravis på at fargerier og garverier forårsaket helsefarlige utslipp i Skolebekken. («Stavangeren» nr 2 -09, s. 17).

Skipsbygging

Som jeg pekte på i artikkelen «Stavanger - og staven», (Stavangeren nr 1, 2009 s.16), er det mye som talte for at marinens lokale skipsbyggeri lå ved Vatnet. Begrunnelsen for dette var todelte:

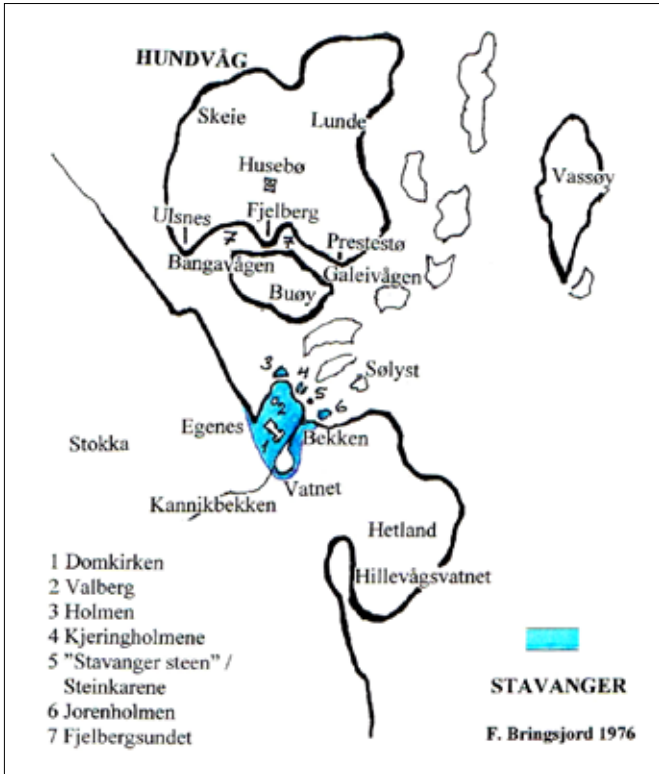
For det første er det vel kjent at vikingene brukte eiketømmer i skipsbyggingen. På Egenes og Stokka må det ha vært tilgang på høyvokst, kvistfattig eik. Slike trær får vi når de står tett og vokser om kapp på dyp og fuktig jordsmonn. En slik skogbunn kan bli omdannet til myr hvis skogen blir fjernet og holdes nede av beitende småfe.

Om Stokka står det i «Norske Gaardnavne»; *Skulle navnet ta hensyn til de vel-dige trestammer i og ved Stokkavatnet som skriver seg fra en eldre, tørrere periode?*. Og om området ved Mosvatnet skriver klokker Hans Smidt om «*torvemyrene, hvorudi findes tykke rødder af træer. Ligesaa finder man på den grund der er høiere, mange smaa op-rundinger af egetrær*».

Den andre begrunnelsen for at skipsbyggeriet var lokalisert ved Vatnet, var at ferskvann var mye «snillere» med den tids skipsnagler enn saltvann. Det var derfor en stor fordel at skipet kunne trutne, trimmes og testes før det kom i sjøen. Sjøsatte skip måtte daglig gås etter i sømmene.⁵

For øvrig må vi anta at det var godt kjent i marinen at lanolin også var et effektivt korrosjonshindrende middel.⁶

Et skipsbyggeri har krevd tilgang på smed og smie i umiddelbar nærhet. Jernbarrer skulle smis og hamres til bolter og nagler, og verktøy skulle produseres og vedlikeholdes.

Stavanger ble fastlandssted for garnisonen på Hundvåg fordi det her var en lun havn, et vatn og en bekk og noen produktive skogsområder som kunne ryddes til grønne beitemarker for hestene. På 1200-tallet hadde ikke «bispebyen» større utstrekning enn den blå flekken på kartet.

Oppsplitting av eikestav til skipsplank, gir to sideprodukter; tønnestav og hünbord.

Plank fra mislykkede oppsplittinger kunne bøkkere bearbeide videre til eiketønner og stamper. Slike stamper må ha vært umistelige i en storstilt vadproduksjon.

Hünbord av eik brukte tømrerne for eksempel til takbord og på innsiden av de steinsatte langveggene i boligene.⁷

Etter mitt syn er det overveiende sannsynlig at militærkommandøren på Hundvåg foretrakk å legge alle de ovenfor beskrevne aktivitetene til garnisonens fastlandssted. Øyas knappe tilgang på ferskvann, kan ha vært helt avgjørende for en slik beslutning. Ja, i nedbørfattige perioder, har soldatene trolig rodd til Østervåg for å hente drikkevann. Da kunne stav-tønner fra

«stav-angr» komme til sin rett ved transport og lagring av ferskvann.

Den kjøpsterke befolkningen i «garnisonsbyen» Stavanger, må ha trukket til seg langveisfarende handelsmenn som søkte marked for varene sine, og dermed var markedsplassen i Østervåg etablert.

Frankertiden (550 – 900)

Det helt store oppsvinget kom først til Stavanger i frankertiden. Da var det slutt på å ro opp Rhinen og Mosel, elveløp på lengde med «halve Europa». Handelsferdene gikk nå mellom de såkalte «vic-byene» rundt Nordsjøen. Roerne på orlogskipene, **de ekte vikingene**, la da ned årene, reiste mast og heiste seil. Sjøfarten ble dristigere, og med god bøl krysset sørvestingene de åpne havstrekningene i Nordsjøen.⁸

Kaupang i Viksfjord

I det siste århundret før slaget i Hafrsfjord, ser det ut til at hele kyststripen mellom Boknafjorden og Vestfold hørte til Sørvestriket.⁹

«Garnisonsbyene» Kaupang og Stavanger lå på hver sin fløy og fikk derfor viktige geopolitiske funksjoner. Kaupang, vokter av soldatene i marineleiren Huseby i Tjølling, var på forsommeren det tradisjonelle samlingsstedet for orlogskipene. Derfra rodde /seilte de som armada nedover til Europa, tungt lastet med vadsekker stappet med lanolinrik ull, og med store ruller av fargerik vad.

Ut på ettersommeren kom mange av skipene tilbake til Kaupang lastet med franske sverdklinger, salttønner og rødvin på tunge eikefat.. Da lå allerede østlandes kornbønder der og ventet, klare til å inngå byttehandel.

(Ordet «kaupang» betyr egentlig vinhandlerforbund, men det fikk etter hvert en bredere betydning som kremmersted, kjøpsted).

Stavanger som kaupang

Stavanger, vokter av soldatene i marineleiren Husebø på Hundvåg, var Sørvestrikets nordligste markeds plass. Hit kom handelsmenn fra indre Agder, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge for å falby sine varer.¹⁰

Etter hvert som navigeringen ble sikrere, droppet mange av skipene den tradisjonelle, kystnære hjemreisen via Limfjorden, Læsø og Gøtaland til Kaupang. Vi kan anta at de orlogskipene som hørte hjemme vest for Lindesnes, seilte direkte fra de britiske øyer til Stavanger, hvor de stoppet for å handle inn vinterforsyninger av «norske» varer. I bytte med franske sverdklinger, irske spyd, salt og edle metaller, fikk de matvarer som korn, smør, tørket og røykt fisk, reinsdyrkjøtt osv.

Andre viktige varer som sørvestingene måtte kjøpe inn, var jernbarrer, verktøy og redskaper, klinkenagler og tømmer til skipsbyggeriene.

Vi kan også regne med at orlogsoffiserene kjøpte med seg produkter fra Vestlandet og Nord-Norge som de med rimelig fortjeneste solgte videre i vic-byene. Fortrinnsvis var det varer som ikke veide så mye, slik som dun, pelsverk, huder og skinn.

Hadde Stavanger en «skiringssal»?

På slutten av 800-tallet hadde Kaupang fått sin «skiringssal». Som jeg har gjort rede for i artiklene om «Sørvestrikets historie», er det sannsynlig at det dominerende bygget som Ottar omtalte som Sciringesheal», var en hvitkalket kirke. En kan derfor anta at det bodde mange kristne i Kaupang på 800-tallet, og at de levde under beskyttelse av marinestyrken på husebyen der.¹¹

Det er, etter mitt syn, sannsynlig at Stavanger, i tiden før slaget i Hafrsfjord, hadde en hvitkalket kirke, og en kristen menighet som levde under beskyttelse av marinen på Hundvåg. Ja, trolig var hele makteliten i Sørvestriket kristne tidlig på 800-tallet.¹²

Sørvestrikets sammenbrudd

Slaget i Hafrsfjord stod om to kongeslekters odelsrett til Sørvestriket.¹³

Hedningekongen Harald Luva vant det slaget, og med hard hånd fordrev han deretter sine kristne motstandere fra landet. Den kristne makteliten i Sørvestriket tok med seg århundrers oppsamlet «know how» og flyktet til øyene i Vesterhavet.

Dette førte til et total sammenbrudd i den sørvestnorske handelen med vic byene. Etter nær 900-års markedsorientert levevis, var nå de sørvestingene som ble tilbake nødt til å leve etter prinsipper for nøysom selvberging.

Den ekte vikingtiden, tiden da **profesjonelle marinesoldater** rodde/seilte vannveiene i Europa, var for alltid over.

For å lette på armoden, begynte sammenraskede, hedenske flokker å herje kirker og klostre nede i Europa. Men historikerne gjør feil når de kaller den bermen for «vikinger».¹⁴

For markedsbyen Stavanger må riks-

samlingen under «hårfagre ætten» vært en katastrofe. For Kaupang var den fatal; byen ble forlatt og sank ned i glemselen.

Trolig gikk det nesten hundre år før Stavanger fikk et nytt oppsving. Det kom først da Erling Skjalgsson, «hersen» over alle huseby- og landagårder mellom Lindesnes og Sognefjorden, fikk makten.¹⁵

Garnisonen på Hundvåg

Navnet på øya Hundvåg i Stavanger, ble i 1379 skrevet «honduoka», hundvaka. Oluf Rygh har i «Norske Gaardnavne», under tvil, tolket det som «øyen med hundrede fiskestimer», der «fiskestimer» refererer til fisk som «vaker». Denne tolkningen kan neppe være riktig.¹⁶

Etter mitt skjønn er tolkningen «stedet med hund-vakta», mest troverdig. En annen mening kan være «stedet med 100(manns) vakta». For de som levde i Sørvestriket kan begge meningene ha ligget i navnet.¹⁷

En gang i tidlig frankertid har det militære «husebysystemet» blitt innført i Sørvestriket. Husebø på Hundvåg, Husebø i Egersund og Huseby på Lista var, i følge dr. philos. Asgaut Steinnes, de tre hjørnesteinene i dette systemet vest for Lindesnes.

Jeg vil anta at betegnelse «huseby» ble påtunget marineleiren på Hundvåg. Ma-

Husebø på Hundvåg ligger høyt og fritt. Her avdekkes stadig rike arkeologiske funn.²¹

rinens folk bodde i «skip», enten de var til lands eller til vanns. De hadde aversjon mot å bo i «hus», og derfor unngikk de i det lengste å bruke infanteristenes garnisonsbetegnelse; «huseby».

Navnet på de militære forlegningene ved Themsen, i romertiden «Londinium», i frankertiden «Lundenwic», ble adoptert som den norske marinens (vikingenes) favorittbetegnelse på sine forlegninger. Gårdsnavn som Londum -> Landa og Lunde, kan derfor, i en sentral geopolitisk setting, peke tilbake til historiske marinebaser. At de store nabogårdene til husebyene på Hundvåg, Lista og Tjølling, alle heter Lunde, reflekterer trolig at marinens «Lunden» var det gamle navnet på forlegningen - før infanteriets «Huseby» ble innført.¹⁸

Husebø

En «huseby» var i romertiden hærens betegnelse på en militær forlegning med 100 (120) profesjonelle soldater. Forleddet «hus-» kan i denne sammenheng trolig ha samme militære referanse til festningsverk som endelsen «-hus» i Akershus, Bergenshus, osv. (Jfr. lat. *caesa*; hus og *castel*; fort).

Plasskommandantens militære rang var «hund», der navnet reflekterte tallet **hun-**

dre (100). Dette er en direkte parallell til romerhærens organisering der en «centurion» (av latin *centum, hundre) var kommandør for 100 legionærer.¹⁹

Etter gammel germansk tellemåte var hundre = 120. (12 x 10) Vi kan derfor anta at husebyen på Hundvåg kunne bemanne tre 20-sesser (3 x 40 mann). I tillegg kom rekrutter / hjelpemannskap som i romersk militær standard utgjorde ca 20 %.

Verken Oluf Ryghs forklaring på norr. *Hūsabær som en gård «der har mange gode eller prækige Huse», eller Steinnes tolkning av husebyer som kongelige administrasjonsgårder, får med seg det avgjørende militære aspektet ved navnet.²⁰

Vi finner også «lund» og «hund» i stedsnavn ved Husebø i Egersund. Navnet «Hunnefoss» reflekterer trolig at fisket under fossen har vært forbeholdt soldatene i «hundre-leiren». Og stadnamngranskar Eivind Vågslid har trolig rett i at det opprinnelige navnet på Eikundarsund har vært «Eikhundarsund».²²

Fjelberg

Som vi har sett har navnet «Hondvoka» trolig en direkte sammenheng med at det ble plassert en militær styrke på hundre mann på øya. Før dette skjedde, må øya ha hatt et annet navn. Fins det spor etter det opprinnelige navnet på øya? Ja, trolig kan «*Boglunga sogur*» gi oss en retrospektiv pekepinn.²³

Sagaene forteller at «baglerkongen» Erling Steinvegg i 1205 sendte ut noen skip fra Tønsberg for at de skulle overfalle Bergen. Men da de kom foran «**Fjolbyrju**» fikk de høre at Einar kongsmåg, svigersønn til avdøde kong Sverre, var i Stavanger for å kreve inn skatt.²⁴

Stedsnavnet Fjolbyrju er sammensatt av norrøne «fjöl»; mye/god og «byrju»; bør i betydning medvind. Navnet kan derfor best tolkes som et sted hvor en kan forvente lagelige vindforhold.

I forskermiljøene har det ikke vært kjent noen lokalitet som passer til sagaenes om-

tale av Fjolbyrju. For eksempel skrev professor Hallvard Magerøy i «Soga om birkebeiner og bagler»(1988):» *Å finn ut kvar lokalitetene' Fjølbyrju' og 'Fjølbyrjusund' heite no for tida, tykkeste likevel vanskelig* «. (Det blir vanligvis antatt at Fjølbyrjusund er skrivefeil for Fjølbyrjusund).

Magerøy viste blant andre til Per Hovda, O. Rygh og P.A. Munch som ikke fant noe passende sted. Det har heller ikke forfattere av historiske bøker om Stavanger, slik som A.W. Brøgger eller Knut Helle gjort.²⁵

Men da jeg i 1976 arbeidet med «*Stavangers historie fram til år 1300*», kunne jeg fastslå at stedsnavnet som omtales er «Fjelberg» på Hundvåg.

Det som satte meg på sporet var telefonkatalogen, og det forhold at det gamle navnet på prestegården Fjelberg i Hordaland tidligere ble skrevet Fjolbyrja. Spørsmålet ble da om det lå et bortgjemt «Fjelberg» ved seilingsleia til Stavanger? I telefonkatalogen fant jeg «Fjellbergveien» på Hundvåg, og lokale kjentmenn fastslo da også at stedet heter Fjelberg.

Boglunga sogur's «Fjolbyrju» ligger på Hundvågsiden av det sundet som engang skilte Buøy fra Hundvåg. Det er dette sundet som tidligere bant sammen Bangavågen og Galeivågen og gjorde Buøy til øy. (Se kartet ovenfor).

Mine «kjentmenn» i 1976, var Roald B. Østbø, den da 73 år gamle bonden på Austbø, og Teo. I. Ebeltoft på Buøy, som da var 80 år. Begge husket godt at ved flo sjø skylte havet gjennom sundet ved Fjelberg.

Kraftig landheving de siste 800 årene tilsier at sundet var farbart på 1200-tallet.²⁶

Dermed var den gamle navnegåten løst. Sagaens Fjolbyrju og Fjolbyrjusund var gamle navn på Husebøs havneanlegg.

Marinebasen på Husebø har en gang gjort Fjelberg og Fjelbergsundet til et av distriktets mest trafikkerte havnebasseng. Herfra har 20-sessene, lastet med vadseker fylt med hardstappet ull, og med tunge ruller av fargerik vad, i århundrer lagt ut på handelsferder til Kontinentet. Men landhe-

ving og oppfylling har stengt det historiske sundet. Følgen er at Fjelberg i dag knapt fins på kartet.

Men de som førte baglersagaene i penen, tar for gitt at lokalkjente lesere visste hvor Fjelberg var. Sagaens utsagn: «Da de kom foran Fjolbyrju, fikk de høre at ...», taler for at «Fjolbyrju» var mer enn navnet på havnebassenget til Husebø. Ja, trolig kan det tydes slik at Fjolbyrju var det opprinnelige navnet på øya Hundvåg.

Hvis et sted endrer navn, fordi spesielle militære funksjoner blir allokert dit, må vi anta at det opprinnelige navnet kan leve videre blant lokalbefolkningen i noen få generasjoner. Men dersom «Fjolbyrju», på 1200-tallet, fortsatt var kjent som det gamle navnet på øya, kan neppe navnet «Hondvoka» være så mye eldre enn fra Erling Skjalgssons storhetstid på 1000-tallet.

Trolig har Stavangers beboere gitt øya det nye navnet. I urolige tider har Fjolburjus vaktstyrke blitt så viktig for «garnisonsbyens» befolkning at hund-vakta (Hondvoka) gradvis tok over som øyas stedsnavn.²⁷

Hvordan gikk det så med Einar kongsmåg? Det fortelles at han holdt forliksstevne da baglerne overraskende kom på ham.

Sammen med fire birkebeinere flyktet han inn i vakttårnet i Domkirken. Men baglerne brøt opp døra mellom kirkeskipet og tårnet, og Einars fire menn ble trolig drept der nede i «tårnfoten».

At fire birkebeinere ble drept i tårnet, viser at baglerne må ha regnet vakttårnet som profant område. Drap i en kirke ville vært et grovt brudd på regelen om kirkefred, og det er nesten utenkelig at lederne for bispehæren ville tillate en slik udåd.²⁸

Vi kan vel anta at Einar hadde flyktet opp den trange steintrappa inne i det nordvestre hjørnet av nordveggen. Det var en trappeoppgang som var lett å verge, fordi inntrengere bare kunne komme seg oppover en etter en. Likevel var Einars skjebne beseglet. Fra tårnfoten kunne baglerne sette fyr på tårnloftet og røyke han ut.

Einar valgte å spare tårnet og kirken, og da baglerhøvdingene tilbød han grid, kom han ned og overgav seg. Han ble deretter ført inn i kirken der han svor ed vet St. Svit-huns skrin. Men baglerne brøt avtalen og

Det gamle Fjelbergsundet er i dag fylt opp og planert. I bakgrunnen sees Bangavågen og Fjelberg til høyre.

drepte kongsmågen så snart han hadde satt foten utenfor kirkedøren. Resten av Einars følge, nærmere femti birkebeinere, fikk beholde liv og lemmer.²⁹

Knutepunktet Østervåg

Som jeg innledningsvis påpekte, er det mye som taler for at Østervåg /Vatnet var det sentrale havneområdet i Stavanger før rikssamlingen. På sin spesielle måte forteller *Boglunga sogur* at Østervåg fortsatt var byens sentrum på 1200-tallet.

Sagaen forteller at baglerkongen Filipus i 1207 var i Bergen og sendte noen skuter sørover på speiding. Da de kom til Moster, fikk de høre at birkebeinerhøvdningen Petr steypir, sønn til kong Sverres søster, var i Stavanger, men at **han bare oppholdt seg i byen om dagen**.

Baglerne fikk motvind og ble liggende værfast i 4 døgn. Deretter dro de til Vassøy før de i tykt snødriv rodde gjennom «*Fjølbyrjusund ok inn i idra uaginn*».³⁰

Hvorfor spionerte de ved Vassøy, nabobøya til Hundvåg, og hvorfor rodde de gjennom Fjelbergsundet? Det fins neppe mer enn ett godt svar på disse spørsmålene; fordi de visste at Petr og mannskapet hans oppholdt seg på Husebø om nettene.

Ved å ta ruten rundt nordsiden av Hundvåg og inn «Bangavågen», kunne de forsikre seg om at Peters båter ikke var kommet tilbake fra byen, og samtidig kunne de avskjære ham hvis han var på vei tilbake. Fra Fjelberg rodde de så ut «Galeivågen» og inn i Østervåg. (inn i den indre vågen).

Om denne hendelsen skriver Knut Helle: «*Å dømme etter sagaskildringen var den ruten baglerne tok inn til Vågsbunnen, den naturlige for dem som skulle sjøveien inn til Stavanger*».

Men sagaen beskriver ganske nøkternt at de rodde gjennom *Fjølbyrjusund ok inn i idra uaginn*. Ettersom Helle i 1975 ikke visste hvor Fjelbergsundet lå, er det vanskelig å vektlegge uttalelsen hans om at ba-

glerne brukte den «naturlige» ruten inn til Vågsbunnen.³¹

Brøgger har en annen tolkning av beretningen. Han forstår det slik at baglerne kom roende «*ind i den indre vaag, d.v.s. at de kom østenom Sølyst ind til Stavanger*».³²

Den «naturlige» sjøveien fra Hundvåg til Stavanger går etter mitt syn til Østervåg. For på spørsmål om hvilke havnefasiliteter øyboerne brukte, svarte Roald B. Østbø, bonde på Hundvåg: «*Så langt jeg vet om var Østervåg det naturlige anløpsted for oss hundvågbuere. Den vanlige reiseruta gikk fra Prestestø, gjennom Pyntesundet, og inn til Steinkarbyrgga i Østervåg*».

Og i følge tidligere havnesjef i Stavanger, Sigurd Lura, var Østervåg «*en lunere og bedre havn enn Vågen, som alltid har vært utsatt for nordvesten. Spesielt i vinterhalvåret kunne nordvesten blåse i ukevis i strekk. For åpne båter var derfor Østervåg mest brukelig*». Som representant for fjerde generasjon i en «Straen-familie», må vi anta at den mangeårige kapteinen og havnesjefen visste hva han snakket om.»³³

Ut fra dette må baglerne ha forventet at båtene til Petr steypir lå fortøyd i Østervåg, og derfor rodde de dit. Petr var på formiddagsmesse i domkirka da baglerne kom. Han slapp unna fordi han var rappet på foten, men 11 birkebeinere ble drept.

Fortellingene om de to bagleraidene i Stavanger, tilsier at vi kan bytte ut de to «ukjente» stedsnavnene Fjølbyru og Fjordbyrjusund med Hundvåg og Hundvågsund.

Men da ligger det også implisitt i sagaenes skildringer at Husebø hadde større militære anlegg på 1200-tallet. Foruten å huse den stasjonære vaktstyrken, må øya hatt militære fasiliteter som kunne ta imot kongens ombudsmann og hans 50-60 huskarler når de kom til Stavanger.

Det framgår av begge fortellingene at baglerne gjorde diverse «krumspring» og avledningsmanøvrer for å kunne overfalle birkebeinerne når de på dagtid oppholdt seg i byen. Årsaken kan være at Husebø

hadde spesielle forsvarsanlegg som kunne motstå tyngre angrep. Det støtter i så fall min hypotese om at «hus-» i huseby, på linje med endelsen «-hus» i Akershus, også referere til militært festningsverk. (Jfr 200-tallets Housesteads Fort i Hadrians Wall og lat. casa; hus og castel; fort).³⁴

Løsningen på Baglersagaens navnegåte «Fjølbyrju», er derfor et viktig bidrag i forståelsen av **det lokale** maktspeillet mellom kirke og stat på 11- / 1200- tallet. Kirkens maktutøvelse ble styrt fra katedralen i Stavanger, kronens maktutøvelse ble styrt fra det militære senteret på Hundvåg. At ett av kongens 14 kapeller lå på øya, understreker Husebøs betydning som krongods.³⁵

Det naturgitte knutepunktet var da som tidligere Østervåg. Vestervåg var fortsatt en bakevje som katedralen snudde ryggen til.

Stavangernavnet

Historikeren Knut Helle og arkeologen Arnvid Lillehammer, som i 1970 ledet en utgraving i Vågen, har begge argumentert for at byen Stavanger først vokste fram rundt Vågen.³⁶

Helle har også argumentert for at Vågen var -angeren i Stavangernavnet.

Forleddet stav- fant han i Valberget; «*Helst var det Valbergets bratte og iøynefallende skrent mot vågen som gjorde den til Staf-angr*». Tittelen på Helles bok «Fra våg

Utsnitt av maleri av Knud Baade fra 1822. Det viser grønne hestebeiter langs landeveien inn til Stavanger. Veien og markene strekker seg nedover mot Østervåg i bakgrunnen. Bildet henger på Ledaal.

til by», spiller på dette.³⁷

I vide kretser har disse hypotesene blitt akseptert som «offisielle sannheter», og det har vært sterkt medvirkende til at Torgplassen fikk status som Stavangers 1000-årssted.

I den forbindelse ble det for øvrig foretatt større arkeologiske utgravninger på plassen. Fant de så spor etter brygger, sjøboder eller annen bebyggelse? Nei, det eneste de fant av betydning var rester etter en gammel søppelplass. Men søppelplasser ble anlagt i bakgårdene.³⁸

Tidligere har stedsnavnforsker Per Hovda og arkeolog Odmund Møllerop, argumentert for at angeren var kombinasjonen Bekken / Vatnet.³⁹

Det er synspunkter som faller sammen med min forståelse av den gamle aksen Hundvåg / Østervåg. Byen vokste fram nede i Østervåg, på strekket mellom Bekken og Holmen.

Når det gjelder diskusjonen om bakgrunnen for Stavangernavnet, viser jeg her til artikkelen «Stavanger - og staven» i Stavangeren Nr 1, 2009. Min konklusjon er at skipsbyggeri og annen stavproduksjon

I følge O. Møllerop var det spor etter båtnaust ved Vatnet på kanten ved Jernbanen. Her kan marinenes 20-sesser ha ligget i opplag i vintermånedene.

sjon ved Vatnet (angr), i de første århundrene etter Kristus, var opphavet til stedsnavnet Stavanger.⁴⁰

Vatnet – det gamle havnebassenger

Med hjelp av en enkel slusekonstruksjon kunne 20-sessene føres opp i Vatnet og losseser. Grunnen til at vi kan være nokså sikre på at kapteinen på 20-sessen ønsket en slik løsning, er at skipets kostbare jernnagler rustet langt mindre i ferskvann enn i saltvann. Best var det å velte skipet i ferskvann før det eventuelt ble trukket på land.

For å hindre oppsprekking, når sola steikte og regnet uteble, måtte båtene dekkes til og fuktes med ferskvann. I havbukter, der sjøforholdene ikke tilsier noe annet, ligger derfor gamle båttøer og opptrekks-plasser nær en bekkeos.

Sommerstid var det bare tilgang på ferskvann i aksene Østervåg /Bekken / Vatnet. I alle de århundrene skipene ble trukket på land, hadde derfor Vågen lite å stille opp med.

Et siste poeng er at det selvsagt var langt vanskeligere å stjele båter som var landsatt i et vatn. En kunne derfor lette litt på vakholdet.

Vakt- og tilfluktstårn

Siden de militære mannskapene var forlagt på Hundvåg, lå Stavanger utsatt til forfall. En mindre vaktstyrke i byen kunne pasifiseres før de fikk alarmert marineleieren på Husebø.

Løsningen var å bygge et brannsikkert vakt- og tilfluktstårn i stein. Tårnet ble strategisk plassert med fritt utsyn til begge vågene, og det var så høyt at vaktmennene kunne kommunisere med røyk eller ild, med de vaktpostene som var plassert ved begge innløpene til Fjelbergsundet (Ulsnes og Prestestø). Ja, trolig var tårnet så høyt at vakten kunne kommunisere direkte med Husebø.

At tårnet ble solid bygd, kan alle og enhver konstatere, for den nedre delen, «tårnfoten», står der fortsatt. Det gamle vakttårnet er nå forhallen (våpenhuset) i Stavanger Domkirke.⁴¹

I artikkelen «Vesttårnet i Stavanger domkirke», Stavangeren nr 2, 2009, tar jeg

en grundig gjennomgang av tårnets historie, og argumenterer for den hypotesen at tårnet ble bygd en god tid før Domkirken var påtenkt, trolig i Erling Skjalgssons storhetstid tidlig på 1000-tallet.

Tårnfooten er, til forskjell fra resten av kirken, dypt og solid steinsatt i basis slik at «ingen» kan grave seg inn eller ut. De fire veggene har tre meter tykke steinmurer. Ja, så tykke er de at de skjuler en innvendig steintrapp i vestre hjørnet av nordveggen. Murene er faktisk dobbelt så tykke som murene i resten av kirken, og de er bygd etter en helt annen byggeskikk.

Mens resten av kirken er murt av stein lagt i «skiftegang», er byggesteinene her plassert ganske så usystematisk. De store mellomrommene er fylt med kalkmørtel og «pinning»; flate, små steinskier som er drevet inn i den våte mørtelen. Det viser at byggherren må ha hatt uvanlig god tilgang på kalkmørtel.⁴²

Tilfluktstårn fra denne tiden hadde kun en liten, smal inngangsdør som ble plassert flere meter oppe på veggen, slik at en var avhengig av stige for å komme seg inn og ut. En glugge oppe på tårnets nordvegg kan kanskje indikere hvor den gamle inngangsdøra var plassert. Det forhold at den gamle steintrappa inne i nordveggen ender ved denne gluggen, støtter en slik gjetning.⁴³

Øverst oppe i tårnet må det ha vært vaktrom med god utsikt mot hav og land. Herfra kunne «hundvakta» på Hondvoka alarmeres med røyksignaler eller ild.

Dørråpningen nede mellom tårnet og kirkeskipet ble trolig anlagt da Domkirken ble bygd. Derved mistet tårnets sin militære funksjon som tilfluktstårn. For slike dører kunne alltid brytes opp, og når inn-trengerne var inne i tårnfooten, kunne tårnet brennes ned.

Episoden med Einar kongsmåg bekrefter dette, en lekse som Petr steypir hadde lært. Selv om han var til messe i Domkirken da baglerne angrep, skydde han unna tårnet og la på sprang bort fra kirken.

Urbaniseringsprosessen akselererer

Bygging av tilfluktstårn må ha ført med seg at fagfolk med ny kompetanse flyttet til Stavanger; byggmester og steinhuggere, mørtelblandere og heisverkkonstruktører. Store mengder kalk ble trolig fraktet fra Hardanger til vestbredden av Vatnet hvor det etter behov ble bearbeidet til mørtel. Spor etter et slikt «blanderi» er funnet i overgangen mellom Bekken og Vatnet.⁴⁴

Logistikken rundt byggearbeidene har krevd meterhøy steinsetting på begge sider nede i bekkosen. Hvis lastebåtene skulle gå fra sjøen og opp i Vatnet, krevde det en «sluseport» i Østervåg. Trolig ble den montert/ demontert etter samme prinsipp som en laftet husvegg.

I travle byggeperioder er det mest sannsynlig at sluseporten ble holdt stengt slik at vannstanden i Bekken og i slusebassenget permanent ble holdt på samme nivå som i Vatnet. Lasten fra frakteskipene ble da vinsjet direkte over på mindre pendelbåter som med hestekraft ble trukket opp til Vatnet. Slik slapp en unna alt styret med åpning og stenging av «sluseporten».

Gamle grensekart, tegnet på initiativ av Anders Bærheim, viser Bekkens gamle løp. Ut fra anomalier i bekkeløpet kan det omtrentlig synliggjøres hvor slusen lå.⁴⁵

De nye aktivitetene må ha medført at byen igjen begynte å røre på seg. Gateløp med bebyggelse for helårs bruk kan på nytt ha begynt å bre seg opp fra Østervåg. Et av byens eldste gateløp, Søreagata, ligger jo der og vitner om at slik var det. Hadde byen vokst fra Vågen og nordover mot Østervåg, ville Søreagata vært «Noregata».

Erling Skjalgsson kan personlig ha bidratt til ny vekst i Stavanger. Erlings minnekors, som ble utformet og reist av presten hans, Alfgeir, indikerer at «rygekongen» hadde åpnet for en kristen renessanse i byen.

Det er kjent at Erling ble døpt før han giftet seg med Olav Tryggvasons søster, og at han ble rost for å gi trelle rettigheter og frihet. Det tyder på at han forsøkte å le-

Bekkeløpet gikk fra Vatnet ned Klubbgata til venstre på bildet. Foran murhuset til høyre på bildet, svingte den 90 grader til høyre (mot fotografen). Trolig skyldes det et kunstig anlagt avløp i øvre enden av et slusebasseng som kan ha strukket seg ned til gatehjørnet Østervåg / Søregata.⁴⁶

ve etter «kristenrettens påbud».⁴⁷

Vi må anta at Alfgeir prest residerte i en kirke her i byen, og at han samlet en menighet rundt seg. Det må videre være en kvalifisert gjetning at denne kirken senere ble ombygd og omdøpt til Mariakirken. Bare 20 meter sør for denne kirken, kan rygekongen ha reist et tilfluktstårn i stein, hvor Alfgeir og menigheten kunne søke trygghet.

Da bispesetet ble lokalisert til Stavanger i 1124, satte dette ny fart på urbaniseringsprosessen. Fra den tid av var bispestolen

den sterkeste økonomiske maktfaktor i byen. Den gamle «Hundvågbyrgga», ble da overtatt av kirkens menn, og omdøpt til «Bispebyrgga». Østervåg, med Bispebyrgga og markedsplassen, må ha vært det sentrale anløpsted i byen helt fram til seilskutetida.

Totusenårsstedet

Den som vil finne arkeologiske spor fra Stavangers historie før 1124, bør lete i og under tårnfoten i Domkirken, i Østervåg, i Søregata og Klubbgata og på breddene ved Breiavatnet. Men først og fremst bør det letes i selve Vatnet. Vatnet er byens uåpnede historiebok. Vatnet er Stavanger, et ekte 2000-årssted.

Forkortelser

- Blogg** Finn Bringsjords bloggsider:
<http://finnbringsjord.blogspot.com>
- B & L** Harald Bjorvand og Fredrik Otto Lindeman: *Våre arveord. Etymologisk ordbok.* Oslo 2000
- Bringsjord** Finn Bringsjord: *Noen synspunkter på Stavangers historie fram til år 1300.* Stavanger 1976.
- Brøgger** A. W. Brøgger: *Stavangers historie i middelalderen.* Stavanger 1925
- Elgvin** Johannes Elgvin: *En by i kamp 1536-1814.* Stavanger 1956
- F & T** Falk & Torp: *Etymologisk ordbok, I og II* Kristiania 1903
- Helle** Knut Helle: *Stavanger fra våg til by.* Stavanger 1975
- Magerøy** Hallvard Magerøy: *Soga om birkebeinar og baglar. Boglunga sogur.* Del 1 og Del 2. Oslo 1988
- N.G.** Oluf Rygh: *Norske gaardnavne.* Christiania 1897 Oslo 1936
- S.A.** Stavanger Aftenblad
- S.M.Å.** Stavanger Museums Årbok 1882 f.f.
- Snorre** Snorre Sturlason: *Kongesagaer.* Gyldendal/ Bokklubben, Oslo 1979
- Stav 3-08** «Stavangeren» - Medlemsblad for Byhistorisk Forening. Bringsjord: *Sørvestrikets historie; Romertid s. 27- 40*
- Stav 4-08** «Stavangeren». Bringsjord: *Sørvestrikets historie; Sammenbrudd og emigrasjon / Frankertid s 5-17*

Stav 1-09 «Stavangeren». Bringsjord: *Stavanger – og staven*

Stav 2-09 «Stavangeren». Bringsjord: *Vesttårnet i Stavanger Domkirke*

Steinnes Asgaut Steinnes: *Utskyld, Historisk Tidsskrift 1952 /-53, s. 20 – 411.*

Særheim Inge Særheim: *Stadnamn i Rogaland.* Bergen 2007

Vågslid Eivind Vågslid: *Stadnamntydningar III,* Eigin utgjevnad, Oslo 1979

Noter

- 1 F & T 2, s. 419. Norrøne «vadmål» betyr egentlig et bestemt **mål** av vevd ulltøy. I fortsettelsen kaller jeg ullveven kun for «vad».
- 2 Vi kan vel anta at ca ¼ av værflammene ble rodd over til Hundvåg og slaktet etter hvert som behovet for fersk kjøtt meldte seg utover vinteren.

Renessansefyrstene i Firenze skapte sine formuer på ullhandel. Saueslaktingen foregikk på Ponte Vecchio, gamlebroen over elva Arno. Slakteri-elver var ellers kjent for godt

Det er vanlig antatt at Mariakirken ble bygd i siste halvdel av 1200-tallet. (Helle s. 118). Men da er det en gåte hvorfor en ny kirke ble bygd bare 12 meter fra Domkirkens nordvegg. Svaret på gåten kan være at da biskop Reinhold startet byggingen av katedralen i 1124, hadde allerede Erling Skjalgssons lille steinkirke feiret sitt 100-års jubileum.

- ålefiske. Jf. elva Møska i Lyngdal og ålgården i Figgjoelva.
- 3 Stav 3-08 s. 35 og 36. Hypotesen om et 900 år gammelt rike, Sørvestriktet, satte jeg først fram i 2008. Det fins følgende ingen støtte for den hypotesen i andre kilder. Riket ble trolig etablert i det andre århundre etter Kristus, og fikk sitt endelige ved slaget i Hafsfjord. Rikets eksistens var utelukkende basert på masseproduksjon av ull-/ullvarer til de europeiske stormaktene. Dette gav igjen rikelig overskudd til å la toptrimmede, profesjonelle marineenheter besørget transporten. Hypotesen gir fyldegjørende svar på følgende spørsmål:
 - a) Hvorfor ble varmekjær lauvskog, i en varm klimaperiode, erstattet med gras- og lyngmarker?
 - b) Hvem var de 1000 norske elitesoldatene som kjempet på Jylland tidlig på 200-tallet? (Illerupfunnet)
 - c) Hvilken sammenheng er det mellom Sørvestrikets «lyngmarker» og den blomstrende framveksten av småbruk med navneendelsen «-land»?
 - 4 Det gammelgermanske ordet for penger er **fehu* som også betyr småfe eller sauer. Til grunn for «fe» ligger den indoeuropeiske verbalroten *pek; å plukke eller nappe ull. Herav er avledet «peku»; den som bærer ull. Nordiske «penger» er avledet av latinske «pecunia». Så enkelt var det; den som hadde småfe som bar ull, hadde penger. (Den italienske delikatessen «pecorino» er fast ost produsert av sauemelk (*latte di pecora*).
 - 5 N.G. bind X s. 176. Hans Smids optegnelser 1770-1788, Samling til Stavangers historie, bind 2, s. 58. Blogg «Sørvestrikets historie» s. 26. Det er mulig at de to roerne som delte samme tofte, hadde et personlig ansvar for naglerekkene under sin «sesse». (Skipsbetegnelsen «20-sesse», var et skip med plass til 40 roere).

Arkeologene omtaler et gravfunn som en «båtgrav» hvis en håndfull skipsnagler er lagt ned ved siden av den døde. Denne gravskikken kan reflektere at roerne bar med seg skipsnagler i sin personlige oppakning når de la ut på reiser. Men tolkningen er usikker, særlig fordi halvparten av «båtgravene» i Sørvestriktet er kvinnegraver.
 - 6 S.A. Sven Emil Refseth: «Lanolinolie under bilen» 22.09.08. Blogg: «Ragnvald Vognstyrer».
 - 7 Hünbord er det ytterste avskjæret på en trestamme. Det beholder barksiden på den ene bordflaten, og er bredest og tykkest i rotenden. Den etymologiske bakgrunnen for ordet «hün», uttales også «hön», er usikker.

I følge Falk & Torp kan «hün» være avledet fra samme roten som germanske «hundā» -> «hund». F&T Del I s. 307. Se sanskrit *cū*, *cṵā*, «svulme», under Hün og Hund

Eikeved avgir langt mer varme enn andre nordiske vedsorter. I skogfattige Sørvestriktet kan derfor hünved ha vært så ettertraktet at plasskommandanten på londumen, hunden, har gjort beslag på den. Snorre forteller (s. 73) at jarlen på Orknøyene, Einar Ragnvaldsson, «ble kalt 'Torv Einar' fordi han lot skjære torv og brukte den til ved». Opphold i en gildesal fylt med sur torvrøyk, var for den nordiske makteliten et lavmål på komfort. Varme fra hünved har trolig hatt høyeste rating.

Forledet hunn- / hund- i fossefall kan ha samme etymologiske bakgrunn som hün i hunved. Det er trolig fosser der fiskeretten har vært eksklusiv for nærmeste militærforlegning. Jfr Hunderfossen i Lillehammer, Hunsfoss i Vennesla og Hunnefoss i Egersund.

- 8 Stav 4-08, s.10. Se også eng. Wikipedia om «Wich town» hvor det antydes at fellesnavner for mange vic byer er nærhet til saltgruver; og følgende salteskjort.
- 9 Steins s. 407, mente å kunne påvise at et eget kongedømme ble etablert for Agder og Jæren rundt slutten av 700-tallet / begynnelsen på 800-tallet. Han omtalte det som «Det sørvest norske riket», og mente det ble administrert ved en svenskutviklet «husebyskipnad».
- Elgvin, s. 444, karakteriserte i 1956 «Utskyld» som «*det mest skarpsindige som er levert i norsk historieforskning i dette århundre*». Den gamle ferdselsveien fra Åmli i Setesdal til Lysebotn ble kalt «skinnvegen». Derfra gikk ferden med båt til Stavanger. De indre bygdene blir på Scavenius' kart fra 1618 kalt «Raabygdelag», av norr. *rô*; *krok*; *avkrok*, *utkant*.
- 11 Stav 4-08 s.12. Blogg: Sørvestrikets historie s. 28. I bloggen har jeg satt fram den hypotesen at det dominerende bygget som Ottar (Olthhere from Halgoland), i følge skriveren i Wessex omtalte som «Sciringesheal», var en hvitkalket kirkebygning. Det gamle germanske ordet «*sciiri*» står for «ubesudlet, rent, hvitt og skinnende, og «*sheel*» er i gammel yorkshire dialekt fortsatt brukt om skole. Kateter og katedral var på den tid to sider av samme sak.
- Saxo forteller at gamle kong Regnald på Agder hadde to uovertrufne «klenodier», sverdpåret «Kviting» og «Skiring». Med dem banet hans barnebarn, Halfdan, seg vei inn i den danske kongerikken. Mente Saxo,

- skriveren til erkebiskopen i Lund, med det å fremheve at den danske kongemakten var grunnnet på Kristus (kviting) og Kirken (skiring)?
- 12 Stav. 4-8 s.11 og 13.
 - 13 Stav 4-08 s. 15: Ynglinge kongene Olav Kvite -> Ragnvald Vognstyrers (Hedningehårds) ætt, mot sidegrenen Halfdan Svarte -> Harald Luvas (Hårfagres) ætt.
 - 14 Stav 3-08 s.40 og Stav 4-08 s. 17
 - 15 Erling Skjalgsson født ca 975 død 1028. Snorre s 222 f.
 - 16 N. G. nr 10. s.196. I kommentaren nevnes at gotiske «hundafads», «*Befalingsmand over hundrede Mand*», kan være reflektert i Hundvaka.

Jfr også Vågslids tolkning av «hund» s. 92 f, og Særheims tolkning av «hund» på s. 110. Begge tolker forleddet «hund» ut fra gotiske «hindan»; «fangst, fiske» og i slekt med engelske «hunt». Vågslids tolkning inngikk i hans disputas til doktorgrad i 1974. Avhandlingen ble skarpt avvist av bedømmelseskomiteen; dr. philos. Per Hovda, professor Eyvind Fjeld Halvorsen, UiO, og prof. Torsten Andersson ved Uppsala Universitet. De fremhevet at stedsbetegnelsen «Hund» vanligvis reflekterte tallet «hundre». Se Vågslid s. 97. Jeg har valgt å følge komiteens tolkning.
 - 17 B&L s. 406 hvor det påpekes at «hundafads» gjengir lat. centurio «kommandant for en avdeling på 100». Norrøne «hundrad» betyr i regelen 120, et såkalt «stort hundre», det vil si 10x12 i et eldre germansk tolvtallsystem.
 - 18 Stav 3-08 s. 32 f
 - 19 Se «Centurion» på engelske Wikipedia eller «centurione» på italiensk.
 - 20 N.G. Innledning s. 57. Husebyar s. 8. og Særheim s. 110f. B&L s. 549, slår fast at «lund» er et særnordisk ord som best kan settes sammen med «land».
- At «londum» og «lunden» er fellesnavn på marinens forlegninger i henholdsvis romer- og frankertid, er en hypotese som jeg først framsatte i Blogg: «Sørvestrikets historie» s. 4. Hypotesen er følgelig ikke omtalt av andre. At stedsnavnet «lund» refererer til «en hellig lund» i hedensk tid (Særheim s. 151 og B&L s. 549), er det etter mitt syn, liten belegg for. Jfr heller marinens «lunden» med den senere bruken av «moen» som hærens fellesnavn på militærleir/ekserseplass.
 - 21 S.A. 13.11.08. Arkeolog Olle Hemdorff: «*Stappfullt av spor fra 0-700 e. Kr.*»
 - 22 Vågslid s. 25 og 98. Vågslid tyder «hundar» som fiskeplass. Mer trolig refererer det til en militærleir for hundre mann. Jfr note 6.
 - 23 Navnet «bagler» stammer fra lat. «baculus», vinstav. Vinstav var en av centurion's pontifikasjoner. Ideen ble «stjålet» av den katolske kirken som utstyrte sine biskoper med en baculus. Se for øvrig om kommunevåpenet i Rennesøy i bloggen «Ref fra Rennesøy».
 - 24 Magerøy Del 2 s. 36 f
 - 25 Magerøy Del 1 s. 100 og 101
 - 26 Bringsjord s. 12
 - 27 Bringsjord s. 15
 - 28 Stav 2 -09, s. 6. og Magerøy Del 1 s. 102
 - 29 Magerøy Del 1 s. 102
 - 30 Magerøy Del 2 s. 109. Min kommentar til Petrs tilnavn: Norr. «stepir»; kan vise til person som stuper omkull eller som stivner. Muligens person med fallesyke, epilepsi?
 - 31 Helle s. 156. Helle leste og kommenterte «*Noen synspunkter på Stavangers historie fram til år 1300*» i 1977.
 - 32 Brøgger s. 35
 - 33 Bringsjord s. 17
 - 34 Magerøy Del 1 s. 102
 - 35 Helle s. 73
 - 36 S. M. Å. 1971 s. 51-90
 - 37 Helle s. 37
 - 38 Jfr beskrivelsen rundt det 83 meter lange høvdinghuset på Borg i Lofoten
 - 39 Hovda i S. M. Å. 1964 s. 79 f. og Møllerup i «Haug ok heidni» 1967 s. 26 f
 - 40 Stav 1-09 s. 16
 - 41 Oluf Kolsrud m fl: Stavanger Domkirke. *En historisk- arkeologisk utredning*. Stavanger 1933.
 - 42 Gerhard Fisher: *Domkirken i Stavanger*. Stavanger 1964
 - 43 Kolsruds anførte arbeid. Plansje D
 - 44 Arkeologer har riktignok datert «blanderiet» til 1600-tallet. Men prosessen og de naturgitte forholdene, har til alle tider vært den samme. Det tilsier at råstoffene også tidligere ble fraktet opp Bekken og blandet på bredden av Vatnet.
 - 45 Helle s. 135. Se også Stav 4-08 s.15. Både Birka, Hedeby og Kaupang stengte innseilingen til bykjernen med stolpeverk neddrivet i havbunnen. Skipene la til utenfor stengselen og losset varene over i små pendelbåter som gikk inn til de respektive bryggene. Hedninger, eller skip med bevæpnede mannskaper, slapp ikke inn i vic-byene. Sluseordningen i Østervåg kan i lange perioder hatt samme funksjon.
 - 46 Sammenlign også med Asbjørn Simonsens topografiske kart, S. M. Å. 1971 s. 47 f. (Vist i Stav 1-09).
 - 47 Snorre s.175 og 222 f

Amfi Madla

Kontakt oss på 51 89 70 00

- Hos oss får du salgsgaranti.

Hilsen EiendomsMegler 1

EiendomsMegler **1**

Gjemt – men ikke glemt...

Erling S.Kielland

Dette er litt av Kirkegaten nær Domkirken i 1864. Lite var nok forandret fra 1845.

Gamle Stavangeraviser forteller byhistorie

I vår gjennomgang av innholdet i Stavanger Amtstidende og Adresseavis fra 1845, henter vi denne gang først et anonymt leserinnlegg. En heftig polemikk mellom innsenderen og presten i Hjelmeland pågår i avisspaltene. Og her spares det ikke på sterke karakteristikk av kirkens tjener. (forkortet)

«Stavanger 13 November. Til Hr. Pastor Thaulow !

De har behaget i dette Blads No.83 at kalde mig en Løgner og Skumler, fordi jeg i No. 79 vovede at anke over at De gjorde en mindre rigtig Anvendelse af Søndagen, naar De paa denne Dag modtog Smør af Almuen m.m. Jeg havde sandelig ikke ventet, at De med Saadan Suffistance vilde have benægtet et Factum, som er deres hele Menighed bekendt, og endnu mindre, at De vilde bekjent Dem for en Præst saa høist upassende og uværdige Udtryk. At De er gaaet frem

Det var helst borgerstanden i Stavanger som markerte grunnlovsdagen den 17 mai de første ti-årene etter 1814, og medlemmene i Det Stavangerske Klubselskap var blant de mest aktive.

I 1842 flyttet «Klubben» inn i sitt store nyoppførte hus på egen tomt i den gamle bispehagen ved Breiavatnet. (De Handelens hus nå ligger.) Huset hadde bl.a konversasjonsrom, lesevørelse, og biljardrom. I hagen var det kjelebane, og mulighet for ålefske i Skolebekken som rant gjennom eiendommen.

paa denne Maade beviser imidlertid, at De De aldeles Intet har at forsvare Deres omhandlede Færd med, ligesom den Omstændighed, at De fordrer, jeg skal opgive mit Navn for den «bedre Deel» af Hjelmelands Menighed, vidner om, at det er Dem mere om min person end om sagen at gjøre.: ...De maa forøvrigt ikke indbilde Dem, at folk anseer mig for en Skumler, fordi jeg har valgt at skrive anonymt; kun den fortjener navn af Skumler, der af uædle Bevæggrunde fremfører ærekrænkende og usanfærdige Beskyldninger mod Nogen, men dette er ikke Tilfældet med mig. Hva jeg i No.79 anførte er den rene Sandhed, hvorom Deres egne Tjenere bedst ville kunne angive Vidnesbyrd. Sluttelig vil jeg give Dem det venskabelige Raad, for Fremtiden ikke at vanhellige Sabbaten ved nogensomhelst verdslig Bedrift, da saadant kun tjener til at give Deres Menighed et slet Exempel.»

Det var nå gått 31 år siden Norge fikk sin egen grunnlov på Eidsvoll 17 mai 1814. Som vi ser i notisen under feiret stavingerne dagen med flere arrangementer, og «Klubbens» medlemmer synes å ha vært svært aktive..

«Frihedsfesten den 17de Mai blev ogsaa iaar feiret her paa en ret høitiedelig Maade. Dagen hilsendes med Skud fra Batteriet, overalt vaiede Flag. Borgermusiken spillede i Gaderne, Klubbens Medlemmer tilligemed andre Borgere deeltog i et Middagsselskab i Klubbens Locale, hvor de almindelige for Dagen passende Skaaler under levende Hurraaab bleve udbragte, Desuden vare mange andre mindre Selskaber samlede paa forskjellige Steder for at feire Dagen. Om Aftenen afbrændtes et smukt Fyrværkeri, og i Klubbens Locale var anbragt et særdeles vakkert Transparent.»

Mange seilskuter havarerte på den værharde jærkysten, og slike meldinger er ikke sjeldne i «Amtstidende». Denne ble trykket den 29 oktober:

«For et Par Dage siden opdagedes Vraget af en stor Brig at ligge, som der synes, til Ankers nogle Hundrede Favne fra Land nordvestlig af Jeddereens Rev. Det ligger under Vand til Dækket og er formodentlig ladet med uforarbejdede Pibestaver, hvoraf endeel er drevet i land og bjerget. Fokmasten og Rundholter ligge paa Dækket. Stormasten derimod staar endnu og Storraaen hænger paa sin Plads,

men af Storseilet ere kun nogle Stumper tilbage; forøvrigt er Alt ovenfor Merset borte. – Dette er alle de Oplysninger vi for Øieblikket kunne meddele, da man paa Grund af den høie Sæ endnu ikke har kunnet komme ud til Vraget; men i næste Nummer haabe vi at kunne give nærmere Underretning.»

Norges grunnlov fra 1814 inneholdt bl.a den såkalte jødeparagrafen . I siste avsnitt sto følgende: « .. jesuitter og Munkeordener maae ikke taales. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget:» I 1845 virket fremdeles loven i sin helhet, og bestemmelsen om jødernes rett til adgang til riket ble først opphevet i 1851.

I september dukket uventet en jøde opp i byens gater. Ikke nok med det. Han solgte i tillegg varer i konkurranse med byens egne kjøpmenn. Som vi her skal se kom det hurtig indignerte leserbrev i avisen , kommentarer fra redaktøren , og en reaksjon fra byens konstituerte politimester. (innlegget forkortet)

«22 September. Medens Redactionen fortæller os, at Stortinget ei har villet ophæve Grundlovsbudet mod Jøders Adgang til Norge, ser vi en ægte Kræmmer Jøde vandre om i vore Gader fra Huus til Huus, falbydende sit Kram – og det paa ægte Skakrer¹ Maneer, idet han udbyder sine Sager for det Dobbelte, ja Tredobbelte af hvad han sælger dem for, naar man falder paa et gjøre et saa lavt Bud. – Hvorledes kan saadant tillades? Er Grundlovsbudet ikke af større Kraft? Man siger, han er en portugisisk Jøde. Men hvad er der for Væsener? Er det en Art, som ikke er nogen Lov undergIVEN, - hverken Grundloven, Handelsloven eller andre Love?»

Innsenderen mener videre at grunnloven gjerne kan forandres og gi jøder bedre rettigheter i Norge, men allikevel..

«: han kan heller ikke finde det ønskeligt eller billigt, at de skulle erholde lige Rettigheder med Landets egne Børn, ei heller saadan Frihed, at de skulle kunne, ligesom i andre Lande, drive sit Skakteri og Bedrageri ubehindret.

Skal Jøderne tiltrædes Adgang til Norge, saa bør med det samme en Lov udgaa, der begrænser deres Frihed. At der blant Jøderne ere mange redelige, agtværdige Mennesker, kan vist ikke betvivles; men at der ogsaa er en Mængde Nedrige, Bedrageriske, er altfor meget bekjendt, og at saadanne især ville oversvømme vort Land, naar Adgang aabnes dem, er spaaet af mange, som kjende Jøderne bedre end vi. Det er derfor nødvendig, ei at slippe Tøilen ganske løs.»

Fra 1814 til 1845 økte antallet våningshus i i Stavanger fea 470 til 770., dvs nesten 70 % Den samme perioden preges av stagnasjon når det gjelder nybygg i de fleste andre større byer i Norge.

Den 27 september har avisen en liten notis, sannsynligvis skrevet av redaktøren selv, der han henviser til leserinnlegget samt paragrafer i handelsloven , og etterlyser handling fra den konstituerte politimester. (forkortet)

«: Vor Tillid er imidlertid bleven skuffet; Hr Smith har formodentlig fundet Sagen af saa liden Vigtighed, at han ei har anseet det

Dette er en husrekke med tidstypiske «blandingstyp» hus i Sangesandsgaten ca. 1840. Bildet er fra boka «En by tar form» av Anders Haaland.

1 Skakre betyr småhandle. Jødene på den tiden hadde ikke lov til å eie jord, og håndverklagene var kun for de kristne.

I årene fra 1867 til 1874 ble det gjennomført en omfattende innvendig restaurering i Domkirken. Stolrader, inventar, pulpiturer oa. ble grundig «ommøblert» og forandret.. Mye ble solgt på auksjoner eller kastet. Dette bildet er tatt før restaureringen og viser deler av kirkerommet slik det sikkert så ut for kirkegjengerne i 1845.

Umagen værd at foretage bemeldte Under-søgelse; thi man ser Skakreren fremdeles at vandre om i vore Gader og drive den samme handel».

Nå gikk politimesteren til handling. 1 oktober skriver redaktør L.C. Kielland følgende: (forkortet)

« Af Hr. Smiths Annonce i Dagsnummeret sees, at politiet har taget Notice af Opfordringen i Amst. No. 76 og at Jøden er bleven straffet for sin ulovelige Handel.»

Denne historien forteller vel med all tydelighet at den «fremmedfrykten» vi kanskje merker i vår egen tid også eksisterte dengang.

Eiganes gamle kirkegård ble tatt i bruk i 1844, og lå omtrent der Stokkaveien og Løkkeveien møtes i dag. Mangel på gravsteder i byen var årsak til innkjøpet av området som var eid av postfullmektig Caspar Kielland. I 1854 ble kirkegården utvidet med et nytt areal, og mange stavangere ble gravlagt her frem til 1870 årene, da kirke-

gården ble nedlagt og deretter lå brakk i mange år. Nå er bl.a Hertervigs plass og Rudlå bydelspark deler av den gamle «Egnes kirkegård».

Under overskriften «Stavangers nye Kirkegaard» trykket «Amtstidende» den 2. september et 19 vers langt innsendt dikt ved innvielsen av kirkegården. Her er 4 av dem:

*«Og Du, som Guld og Rigdom har i Øie,
Og arme Broder, Søster, Du som gaar Grædende paa Betlerstiens Veie,
Og Du som høit paa Ærens Trappe staar:*

*Alle skal engang I her nedlægge Den med
Blomst og Taarer smykte Stav, Og i Ligkistens snævre, lune Vægge Sove sødt her i den stille Grav.*

*Stavangers Søner ! derfor med hverandre
Her i plante bør en løvrig Lund; I den samdrægtig med hinanden vandre I mangel stille
venlig Aftenstund.*

*Naar her forlængst I Dødens Fred har funden
Og lagt er Eders trætte Vandringsstav: En yngre Slægt valfarte vil i Lunden, Og see ærbødig hen til Eders Grav.»*

28 april ble avisens lesere rystet av meldingen om et giftmord i Stavanger. En kone hadde tatt livet av sin egen mann ved hjelp av arsenikk. Historien var denne: Ektemannen var noen år tidligere rømt fra skuten hvor han var forhyret og forsvunnet i Amerika. Konen antok til sist at han var død. Hun og huseieren var samtidig blitt «nære venner», og tok sikte på å gifte seg. Men så dukket ektemannen uventet opp. De to «kjærestene» forandret imidlertid ikke sine hensikter, og bestemte seg allerede dagen etter for å ta livet av ham. Som vi her skal se blir ingen detaljer utelatt i reportasjen om hva som videre hendte.

«En Uge efter Mandens Hjemkomst, den paafølgende Torsdag, havde Konen, efter først at have forsynet sig med de nødvendige Attester, kjøbt på Apotheket for 12 shilling Arsenikk, eller det saakaldte Rottekrudd, hvoraf hun om Aftenen havde givet Manden saameget som af enEerts Størrelse i en Kop Kaffe.

Den anden Morgen (Bededag) havde hun strøet noget paa et Stykke Smørrebrød, og senerehen paa Dagen givet ham en Dosis i en Skaal Suppe. Man kunde imidlertid ingen Virkning spore af Giften før Nat til Mandag, hvorefter Døden paafulgte Mandag Morgen.

Der fattedes strax Mistanke til Konen, og efter et Par Dage bekendte også først (navn) at være Medvider i og senere Konen at have begaaet Forbrydelsen. Den sidste blev strax arresteret hvorimod (navn) endnu er fri mod Caution. Det maa bemærkes, at denne ingen directe Andeel har i Forbrydelsen, til hvilken han dog, efter Konens Paastand, gav den første Anledning.»

Innbetaling av skatter var dengang som nå en nødvendig, man kanskje ikke særlig hyggelig plikt for byens innbyggere. Når borgerene i tillegg hadde oppgaven med å kreve inn pengene av sine egne naboer ble gleden neppe særlig større. Her er et indignert leserinnlegg i sakens anledning i september, adressert til byens kemner og undertegnet L .

«Det har været en almindelig Skik her i Byen, at Kæmneren har havt en Borger i hver Rode til at indkræve Byskatten; hvorvidt denne Ret tilkommer den nuværende Kæmner, der saavidt vides har en aarlig løn af Byen af 200 Spd., er noget som Borgerne staa i Tvivl om, og som de ønske Oplysning om gennem dette Blad.

Har han ikke forbeholdt sig en saadan Ret ved Ombudets Modtagelse, saa er det klart, at han for Eftertiden selv faar besørge Skatten indcassert, da der er formodentlig ingen Borger, der uden at kunne tvinges dertil, vil paatage sig en saa ubehagelig og tidsspildende Forretning.»

En notis i avisen den 10 desember inne-

klemte blant annet stoff, kan gi en følelse av at både redaktør og innbyggere den gang var mer «fortrolig» med dødsfall som skyltes sykdom eller ulykker enn nå. Barnedødeligheten var stor, og smittsomme sykdommer som f.eks kolera kunne kreve mange liv. Urtemedisinen som gjerne ble kjøpt på apoteket etter råd fra de få og dårlig utdannede legene var ofte virkningsløs. Bakterier og vaksiner var ennå nesten ukjente begreper, og den syke måtte selv håpe på «å stå over» sykdommen uten annen hjelp.

Mange omkom også på sjøen, uværet kunne komme brått – og her har en postbåt med 4 om bord forlist i Ryfylke:

«Posten, som afgik fra Kobbervig den 1ste d. M., er forliist inden den naaede Nærstrands Postaabneri, sandsynlig samme aften i en orkanagtig Byge, som pludselig kom. Begge Postførerne saavel som tvende Passagerer, der skulle have været med, ere omkomne. – Postbaaden fandtes næste Morgen ved Gaarden Hæmbnæs, men uden Postsæk; alene Jernkættingen, hvormed den havde været fastbunden til Baaddrangen, var tilbage. Der skal ikke have været mange Penge i Posten». (Og videre uten mellomrom i linjen under)

- I anledning af, at Tariffen for Udførseltolden er bleven saa ubetydelig i Omfang, ytrer Morgenbladet følgende osv...»

Til sist denne lille notisen datert 13 mai som forteller at «kongelige» nyheter også interesserte leserne i 1845 . Dronning da var Josephine av Leuchtenberg, gift med kong Oscar 1.

«Hendes Maj. Dronningen, som i den senere Tid har været lidende af en haardnakket Forkjølelse; feber, er nu Gud skje Tak ! aldeles helbredet.»

Dreyer kalender 1958

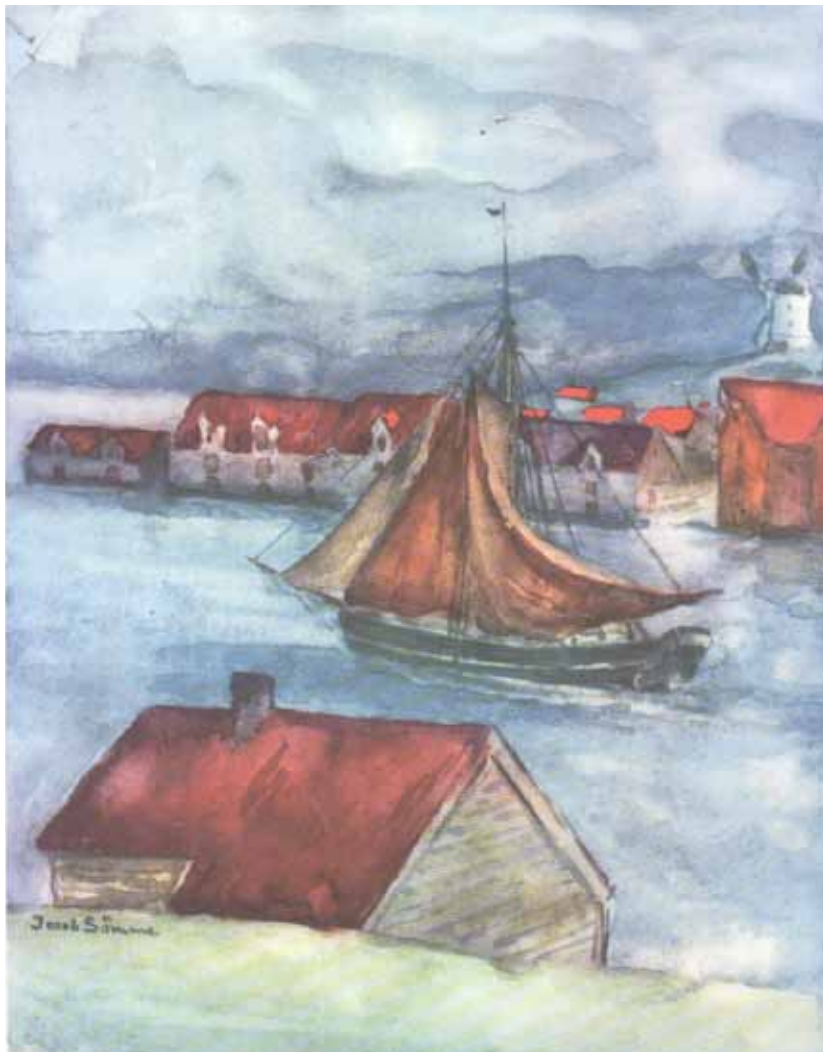
Av Sigurd Bærheim

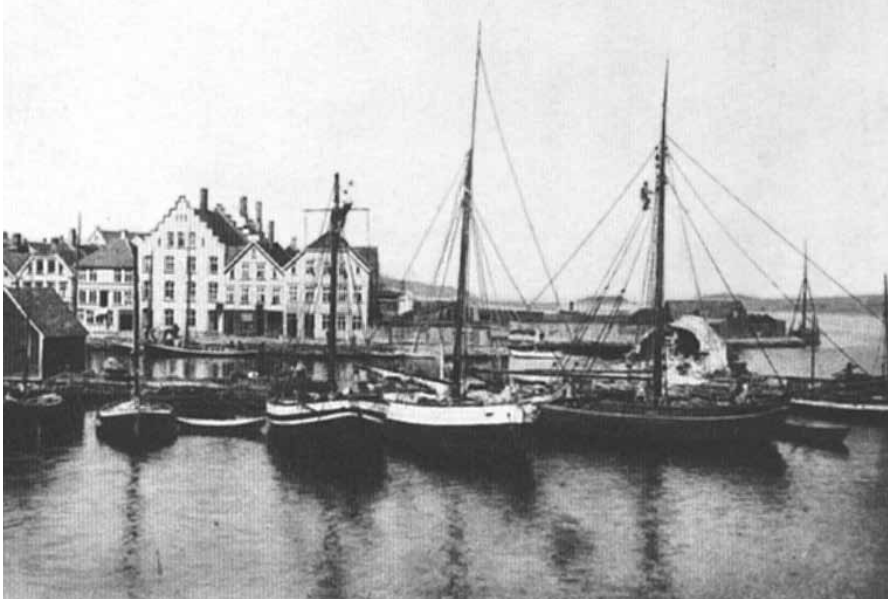
Ved Kjelland's Hjemmerestus og Togetryggen setts fra gøygaggen i Domkirken, Arktisk v. Hans, 1814.

Stavangersteinen-Strømsteinen
FRA JÆKTEKJØL TIL FULLRIGGER.

Fremside på kalenderen.

Strømsteinen med Mølleberget og Spilderhaug mølle sett fra Grasholmen.
Akwarell av Jacob Sømme om lag 1905.

Stavangersteinen

En jækt og noen skøyter ligger ved «Fortøyningsindretningen Steenkaret» som var kjølhalingsplass med bekkhus og gangspill. Stavangersteinen ligger under karet til venstre. Landet som stikker fram fra venstre er Bredalmenningen og skipsverven på Kjerringholmen hvor fregatten Imperator ble bygget. Lengst i bakgrunnen til venstre skråner den gamle krigsvarden, Tastaveden, ned til byfjorden. Foto 1890-årene.

Det var engang –

Det lå et lite skjær, et ganske lite, nede i havnen, ikke større enn det syntes som en blankslitt stein som lå og skvulpet i flomålet. Større holmer lunet om havnen i nord, nordvest og aust. I sør bredte landet seg med godt lende og lure nausttufter. Bak disse kom trange, krokete gateløp mellom småhus opp mot høyden. Slik lå byen der. Om det var den som ga steinen navn eller motsatt skal være usagt, for saga har glemt hva hun rimeligvis visste, men **Stavangersteinen** ble en kjent lokalitet. I tidens fylde fikk den skipsverv til styrbord og babord. Sjøsettingen av nordens største, vakreste seilskute slengte kjølvannet høyt over den. Senere fikk den steinkar å bære og til slutt **Steinkarkaien**.

Men den var ikke alene om å bære steinnavnet. Til lands og til sjøs hadde byen fire

av det slaget. Setter du passerspissen på den første med om lag 600 meters spenn, og trekker sirkelen fra nordvest - sørvest finner du stedet for Tjæresteinene. På den brente de engang Nicolay Bervens jækt som jonsokbål. Trekker du sirkelen videre i samme retning, finner du Kongssteinen med sine tradisjoner, og lengst i aust tangerer den **Strømsteinen**.

Den lå utenfor bygrensen til 1849, men byens kjøpmenn var tidlig klar over dens verdifulle omgivelser som sjøhustomter og «Forstadens» billige arbeidskraft. Av den grunn fikk den snart en lang rekke sjøhus og flere skipsverver. Byens myndigheter var oppmerksomme på dette, men kviet seg i lengste laget for å legge den innenfor bygrensen av hensyn til den dermed forbundne forsørgelsesplikt, men så rykket tollvesenet ut.

I 1819 finner tollinspektør Møglestue at alle de aust for Skolebekken liggende sjøhus og boliger, Spilderhaug iberegnet, må komme innenfor bygrensen, og framholder at tolloppsynet er «overtydnet om, at indenlandsk Kornbrændevin i temmelige Quantiteter fra Brænderierne paa Jædderen, ved nattetider i Baade transporteres fra Hillevaag til Spilderhaug».

Fra Spilderhaug hører vi 1. juni 1718: «Studiosus Søfren Jensen Godzen gik Skjærtorsdag efter Aftensang paa sine Studeringer udi Marken og medte Nils Langgaard, Jørgen Høyer og Jonas Rose, som bad ham følge med til Spilderhaug. De gik derud og ind i Stuen, senere ud paa Marken. Der saa ham Ole Bagge spille Kegler med nogen andre.» Hvor keglebanen lå har det ikke vært mulig å finne, men en dame fra de kanter kunne fortelle at det var noe uhyggelig med banen og stedet.

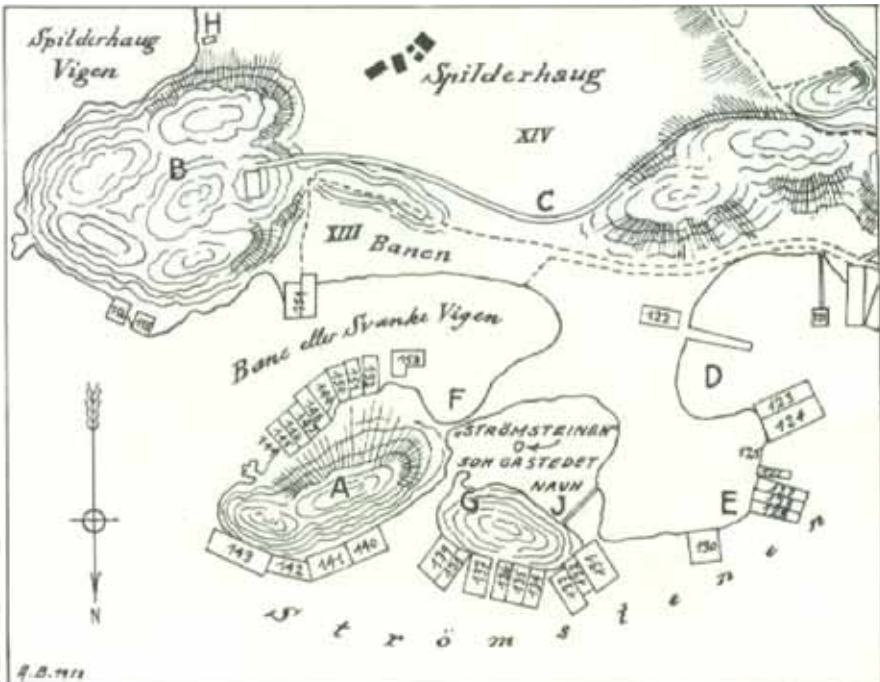
Spilderhaug med sin lange sjølinje og

åpne terreng kom tidlig med i industrireisning. Det fikk skipsverver, reperbaner, sydvestfabrik som med 20 «fruentimmer» og 6 symaskiner leverte 36 000 sydvester årlig, dertil en såpefabrikk, og i 1850-ålene Spilderhaugs Jernstøberi.

Paa generalforsamling i Skibsassurandeforeningen desember 1870 ble nedsatt en komite til dannelse av et Dokcompagni. Denne festet seg ved Spilderhaug som godt skikket for anlegg av bedding og kaier. Etter overenskomst med Jernstøperiet innkaltes ingeniør Bruun fra Bergen, som etter undersøkelser av sted og planer fikk hans fulle bifall, og han vedsto sitt tilbud om å tegne aksjer for 2 000 spd. Kapitalen ble satt til 57 700 spd.

Strømsteinen fikk sin regulering i 1849-50. Firmaet J. M. Køhler som hadde kjøpt Strømsteinen fant at reguleringen var uhel-

Strømsteinen 1850 – årene.

*Vågen med «Søylå», resten av sundet mellom Kuholmen, Skansen og byen. Midt i bakgrunnen Østervåg. Til høyre lengst i bakgrunnen stikker Strømsteinen fram. Merk jæktene på vågen.
Foto 1865.*

dig og sendte et kart med forslag til omregulering. Ordføreren, L. W. Hansen, ba da opplyst hvorvidt Køhlers hjemmelsdokumenter tillot de av ham foreslåtte gateanlegg, særlig hvor disse kom til å gå over det derværende «Vandbasin»; som derved delvis ble oppfylt.

Køhler dokumenterte sin hjemmel på Strømsteinen hvor kun Vandet (Badedammen) var unntatt. «Forøvrig er dette aldeles ligegyldigt;» skriver han, «thi den Del af Vandet som vil optages af Gaderne, er saa grundt at det ei kan benyttes til Badning. Dertil kommer, at Dammens Benyttelse som Badested selvfølgelig naar Strømstenen bebygges vil bortfalde.» Men i samme dokument sto og: «Badedammen paa Strømstenen maa ikke oppfyldes, og ingen

bygning opføres, hvorved Vandets frie Af- og Tilløb hindres.»

Det kan se ut som «Vandet» er den eldste betegnelse for den pollen «ei straumhola» med Strømsteinen – «Dokkesteinen» – (stupesteinen) som guttene før kalte den, og ved senere utfyllinger ble til Badedammen på Spilderhaugs grunn.

En byens mann oppvokset på Spilderhaug kunne fortelle meg fra sin mor at det i hennes ungdom fantes et «dansehus» der inne. Huset ligger der fremdeles under Mølle berget. Et vakkert stavangerhus, rødmalt og i et hageanlegg som nå forteller om skjønnhetssans og bedre dage. I huset kunne det til sine tider gå særs livlig for seg. En lørdagskveld, midtvinters, mens dansen feide over gulvet, falt ovnen ned og gjestene stormet mot døren, men en kjolekledt herre med hvite hansker tok rolig ovnen, bar den ut på gårdsplassen – og dansen fortsatte.

Det er mulig at det mellom damens betretning om det uhyggelige ved stedet fin-

nes noen forbindelse med «Dansehuset» på Spilderhaug.

Her er eiere av tomtene fra 121 til 156 i strøket Strømsteintomten-Spilderhaug i 1840-50-årene. Uttak av «Kart over Hetlands Præstegaard».

- 121 Stavanger Badehus.
- 122 Havnekassens Eiendom, Pramhuset.
Strækningen fra a til b er tilflyttet Skipper Svend
- 123 Søren Sørensen Hetland.
- 124 Kjøbmand Johnson*.
- 125 Ole Emanuel Olsen tilfæstet
Strækningen fra b til c som igjen deraf har afstaaet til
- 126 Mikael Andersen*.
- 127 Rasmus Bersagel*.
- 128 Grosserer S. Løwold*.
- 129 Skipper Knud Holm og Lindtner*.
- 130 Skipper Ole Lie der er tilfæstet c til d og der igjen
- 131 afstaaet til Erik og Michael Berentzen*.
- 132 Iver Berentzen*.
- 133 Abel Søiland*. Strækningen fra d til e er tilfæstet Bagermester
- 134 Peder Egenæs der igjen har afstaaet til Siqueland & Søn*.
- 135 Kjøbmand E. Loss*.
- 136 Bager Anfind Anfindsen*.
- 137 Vellas Søiland*.
- 138 Kjøbmand Gabriel Johnsen.
- 139 Kjøbmand Hans G. B. Sundt.
- 140 Haldor Olsen.
- 141 Osmund Olsen.
- 142 Tønnes Tønnesen* /Strækningen fra e til f er tilfæstet Smedemester T. Oftedal som igjen har afstaae.
- 143 til Kjøbmand Per Ramsland og Haugvaldstad.
- 144 Kjøbmand Beutlich.
- 145 Peder Pedersen Sunde.
- 146 Gabriel Karlsen Høiland.
- 147 Kjøbmand Bendix Olsen Brod.
- 148 Peder Figved.
- 149 Tractør Samuel Olsen.
- 150 Torger Auglænd.
- 151 Høker Johannes Lie.

152 Smed Thore Oftedal.

153 Kjøbmand Engel Hansen.

154 Kjøbmand Ole Baade.

155 Guldsmed Ole Egenæs der er tilfæstet Strækningen fra G-M

156 hvoraf han har afstaaet til Guldsmed M. Egeland.

De hus som er merket * «er opførte uden Sognepræstens Tilladelse».

Lokaliteter

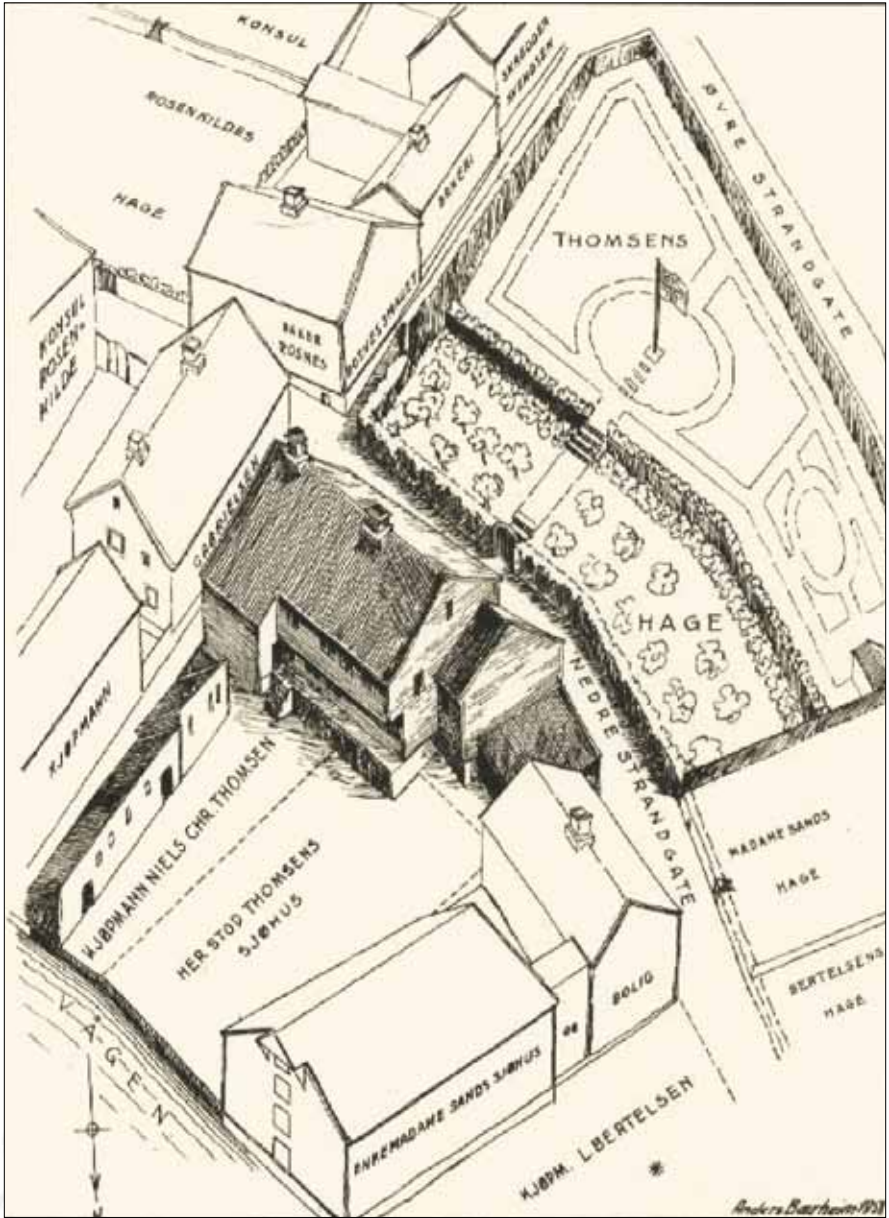
som ikke finnes på originalkartet, men er satt inn her:

A Etter kjøpmann Per Ramsland er navnet Ramslandsberget. Ramsland var Alexander L. Kiellands svigerfar.

B Mølleberget - Møllehaugen. Den 28. august 1849.

Madame Charlotte Sands terrassehage i Nedre Strandgate 1958. Det at Strandsiden etter krisen i 1880 – årene dabbet av og stillhet senket seg over strøket gjorde sitt til at terrassehagene her ble liggende og bevarte, mens andre, i strøk hvor utviklingen gikk sin gang med regulering og nybygg, måtte vike plassen. Fra bergupsene under Valberget, i Østervåg, på Conventgrunnene og i Kanniket ved Breivatnet til Riisbakken og Spilderhaug lå, og finnes ennå rester etter terrassehager – mer og mindre prominente, som i tidlig vår mønstret de første «Februariljer» – Snøklokker, bugnet i fruktblomstring, og i høstskumringen ble entret av gutter på epleslang.

Skipsreder, kjøpmann N. Chr. Thomsens gård N. Strandgate med terrasse-hage mellom N. og Ø. Strandgate i 1860 årene. I 1911 ble huset revet. På tomten er nå bensinstasjon.
* Her ble filosofen Herik Steffens født i 1773.

Det er jæktene som setter sitt preg på havnen i 1848-55, og når rederne i disse sterke oppgangsårene bygger og kjøper store seilskuter, er det for en ikke ringe del av ressursene jæktekjølen seiler inn på Østersjøfarten med sild, og korn i retur.

Til sildesalteriene kom hollandske koffer med tønnebånd og ballast av sand og leire. Jeg har hørt gamle folk fra Strømsteinen fortelle at hollenderne kastet ballasten der og for en stor del laget grunnen for vev og sjøhus. «Skibsjournalen for Udgaende 2. august 1848 til 22. okt. 1855» har interessante meldinger om utenbys jækter, skøyter og slupper som bringer frukt, smør og poteter til byen. Vi tar med 1855 med 140 anløp: Haldor Halvorsen Hildal, Kinservik skøyte eller båt uten navn - 50Bde smør og en del røket kjøtt. Gjermund Larsen Underhaug, Johndal, skøte «Wandringen», båter, brende, trøfang. Jacob Gundersen, Sogndal, jægt «Foreningen», steinballast. Ole J. Listhaug, Hardanger, jægt «Fortuna», smør. Sjur Hanegaard, Hardanger, jægt «Christine», ved og smør. H. R. Hansen, Fedde, Flekkefjord, jægt «De Forende Brødre», tømmer. Ole Forse, Hardanger, jægt «Enigheden», ved og smør. Stork Engvaldsen, Tysnes, skøyte «Helena», kalk og smør. Peder Haagensen, Stavanger, skøyte «Duen», 191 tønner vårsild fra Kinn. B. Ingebretsen, slupp «Anna Endrine», 400 tønner havrekorn fra Sandnes. John Aase, Hardanger, jægt «Lykkens Forsøg», brisling fra Bømmelen. Rasmus Nielsen, Stavanger, jægt «Bølgedanseren», fra fiskevær nord for Bergen med 196 tønner sild. Andreas Pallesen, Stavanger, jægt «Lyna», fra Røvær med 384 tønner vårsild. Gunder Asbjørnsen, Kinservik, jægt «Sulene», fra hjemstavnen med frukt. I mai kom det poteter fra Trondhjem og fra Storøen. I oktober er det epler, nøtter og kålrabi som ruver i lasten når farkosten fortøyer ved Bispesbryggen eller ved Dahlealmenningen på Stræen som og kaltes Hardangerbryggen - Harangbryggå.

Tilgangen av jækter var størst utpå høst-

ten – Haustmarknaden. I januar 1847 spør Departementet for det indre om det er overveiende grunner for det årlige 3 dagers marked i Stavanger, og får til svar:

«Stavanger er Centralpunktet for de tvende Distrikter, Jæderen og Ryfylke, der tildels leverer indbyrdes forskjellige Natur- og Husdyrproducter, som disse Districter gjensidig tiltrænger, og Markedet i Stavanger er derfor et almindeligt Stevnemøde, hvor disse Districters Beboere til en bestemt Tid kunne træffe hverandre, og hvor der under disse Omstændigheder foregår en livlig Omtusking af deres Varer. Erfaringen viser ogsaa, at Markedet hviler paa dette naturlige Grundlag og ikke er fremkøst ved nogen blot ydre Bestemmelse, idet der foruden det egentlige Marked i Slutten of October har dannet sig et Slags andet Marked of sig selv, det saakaldte St. Hans Marked, ved hvilket Mængden af de sammenstrømmende Folk der faldbyder og omtuske sine Varer, neppe er meget mindre end paa hint, men dette godtgjører formentlig, at der er en i Forholdene selv liggende Trang til dette Handelssamkvem.»

Sommeren 1867 gjør havnefogden, Thomas Natvig, merksam på at havnen er sprengt ved den sterke forøkelse av skipsfarten. Det gis ikke forsvarlig plass til fortøying og vinteropplag, og ved det stigende forbruk av steinkull kommer lastene med større skip, men våre ofentlige brygger er ikke skikket til dette bruk. I oktober samme år kommer forslaget om kai på Skansen, men majoriteten i Havnekommissjonen, K. Helliessen og G. A. Jonassen finner at det ved forskjellig vindretninger ikke vil være mulig for dampskipe å legge til her, så det ikke vil være riktig å anvende en så betydelig sum til anlegget.

Det følgende år vedtar formannskapet å utvide havneområdet fra bygrensen ved Kalhammar til Ullsnespynten og østre pynt av innløpet til Galeivågens innløp til søre pynt av Spilderhaug.

24. august får Formannskapet denne søknaden: «Vi ere her paa Indrestrømste-

nen 22 Beboere, men vi have ingensteds, hvor vi kunde legge til med hverken Baad eller Fartøi, og naar vi skulle transportere Noget hjem, enten Ved eller Kul eller hvad som ikke kan bæres, er det os besværligt.

På søknaden fikk de en almenning mellom E. Berentsens sjøhus og S. Berners eiendom – foreløpig en kaimur, men utfyllingen skulle skje i løpet av to år. Navnet ble Strømstenens almenning, ved det nordvestre innløp til Badedammen. Det nordøstre som var mer rommelig og litt av en idyll med de små fiskerhusene, gliber og fiskeredskeer tit tørk fikk navnet Drolleholå.

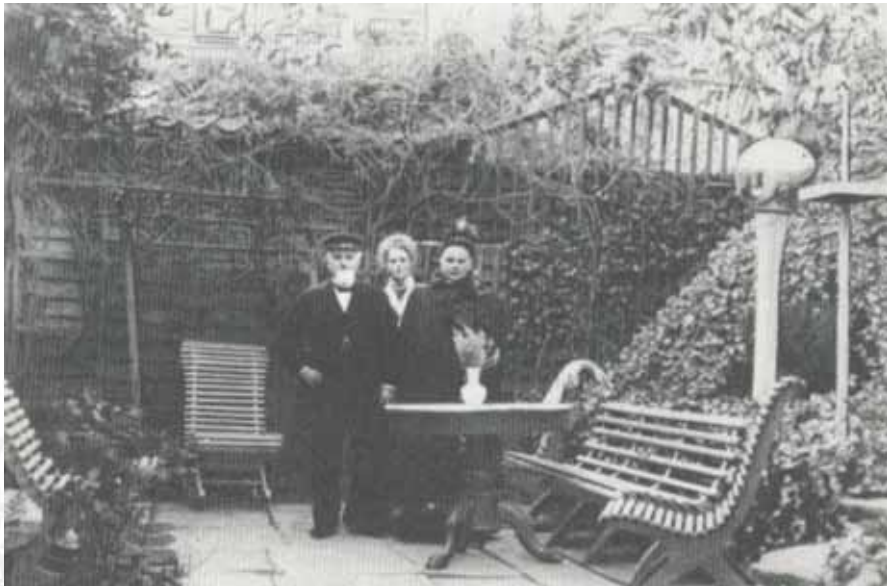
Av en lokalhistoriker får vi i 1868 byens syn på lokale forhold og avstander. Strømsteinen lå avsides, men «Skandsen» i nær forbindelse med byen. Han mener det ville være en «god Gjærning at lægge et Bad

paa Skandsen, paa Klippens Østside istedetfor det gamle paa Strømstenen. Her i nær Forbindelse med Byen vilde et saadant være mere paa Plads end som foreslaaet paa Majoren».

Men guttene fra Sandvigen til Østervåg gikk i sjølaug sjølinjen rundt tit stor forargelse for visse folk. En dag i juli 1872 rykker en av disse ut: «Vel er det varmt nu om Dagen, men at Politiet kan tillade store, næsten voksne gutter at gaa i bad rundt Vaagen er dog for galt. I gaar gikk man ganske ugenert i Vandet fra en Førebaat et lite Stykke fra Torvebryggen lige for Politimesterens Vindu. Daglig har man Anledning til omtrent hele Dagen at se Badende i Sandvigen, paa Skandsen og i Østervaag.»

Fyrdirektor C. F. Diriks gir oss et hyggelig lite bilde av reiselivet i Stavanger. Han skriver: «Efter engang i Sextiaarene at have overnattet paa Haare (Haar) drog jeg derfra i den aarle Morgenstund, og ankom om Aftenen, efter en langvarig Tur over Jæderen, til Stavanger. To Hoteller, hvor jeg tidligere havde logeret, forefandt jeg optaget, og tyede da til et tredje, Frøknærne

Et hyggelig hjørne av skipsr. Abrahamsens terrassehage på Conventgrunnene. Den ga i 1937 plass for utvidelse av Dreyer Aktieselskap mellom Bergelands- og Kongsgaten. Foto Monrad Andersen 1891.

Jespersen, hvor jeg var heldigere. Efter ikke at have nydt noget siden morgenen, var jeg skrubsulten, og hørte derfor med stort Behag Pigen underrette mig om at Aftensmaden stod paa Bordet. Jeg var ikke sen til at give mig til dette, der allerede var besat med nogle Gjæster og de to Frøker – ældre Fruentimmer. Den ene af disse bistod med Opvartningen, og til hende henvendte jeg da med ærbødig Anmodning om en Kop The. Med til høi Grad of Forundring afmalet i sit Aasyn, gjorde hun mig opmærksom paa, at man allerede for længe siden havde drukket The, nemlig Kl. 5, Husets sædvanlige Thetid, og at jeg nu Kl. 8 ikke kunde erholde denne Drik. Min Forundring over denne høist uventede Beskjed stod ikke tilbage for hendes. Jeg tillod mig at bemærke, at jeg ikke kunde have faaet noget af den The, de havde drukket, og at en Kop The til Aftensmaaltidet var saa almindelig over det hele Land, at Begjæringen derom dog ikke kunde ansees utidig eller fordringsfuld. Nei, The havde man allerede forlængst drukket, og The kunde jeg nu ikke faa -.»

De reisende gikk mest iland på «Ryfylkes Brygge her vil Du finde tjenende Aander af forskjellige Arter: Konstabler, Bærere og St. b. b. - Stavanger Bybud. Før i Tiden tog man mest iland ved Felthusalmendingen, Sundtebryggen, Lindahlsbryggen eller ved Toldboden. Nu lukkes toldbodporten hver Aften og – Madame Butler er død, sukker overtollbetjent Lous i sin ypperlige Cicerone.

«Fra Butlerbryggen gik en Kai hen til den nuvaerende Toldbod og paa Toldbodtomten stod Toldinspektørens private Bolig. Og – Gaden herude (N. Strandgate) vil jeg just ikke anbefale Damene, skjønt Krinolinenes Tid vistnok er forbi; for to kjørende er den umulig at passere.» Men Madame Butlers koselige lille hotell rå idyllisk til i vakre omgivelser, og Madames gjester var vesentlig utenbys og utenlands fullbefarne skipsførere. Ennå står hennes hus, nå i kommunens eie, men unntatt et par nye

Gammelt gateløp – Nedre Strandgate, nord for den gamle tollboden. Første hus til høyre i forgrunnen: grosserer Berggrav, handelsmann G. Salvesen, senere «Pigehjemmet på Straen». Neste hus: skipper og kjøpmann J. G. Lund, far av arkitekt Fr. Macody Lund som ble født og vokste opp her. Lunds butikkdør og vindu ses i øvre hjørne. Bak dette huset ligger Butlerbryggen, så kommer stadshauptmann O. Heljesens, og skipsbyggmester R. Hærems hus. Trappetrinnet på hjørnet til venstre er oppgangen til Andabakken. Bak mannen skimtes terrassehagen ved Madame Butler. Alle hus på høyre side er revet og tomtene lagt ut til Strandkaaien.

dører, er interiøret uforandret, og i det innerste bitte lille hjørnerommet er den enkle glassruten vernet av tommetykt jerngitter, visstnok for å beskytte hennes kasse, regnskap og – brennevin som varen selvfølge i betjeningen av de livlige gjester, dengang jækt og fullrigger viste byens navn på hav og havn.

Dreyer-stoppen 1908.

Abnand av Sjørød Barkeins 1917.

Nedre Strandgate

sett fra nord ved Madama Butlers hus, trappen til høyre.

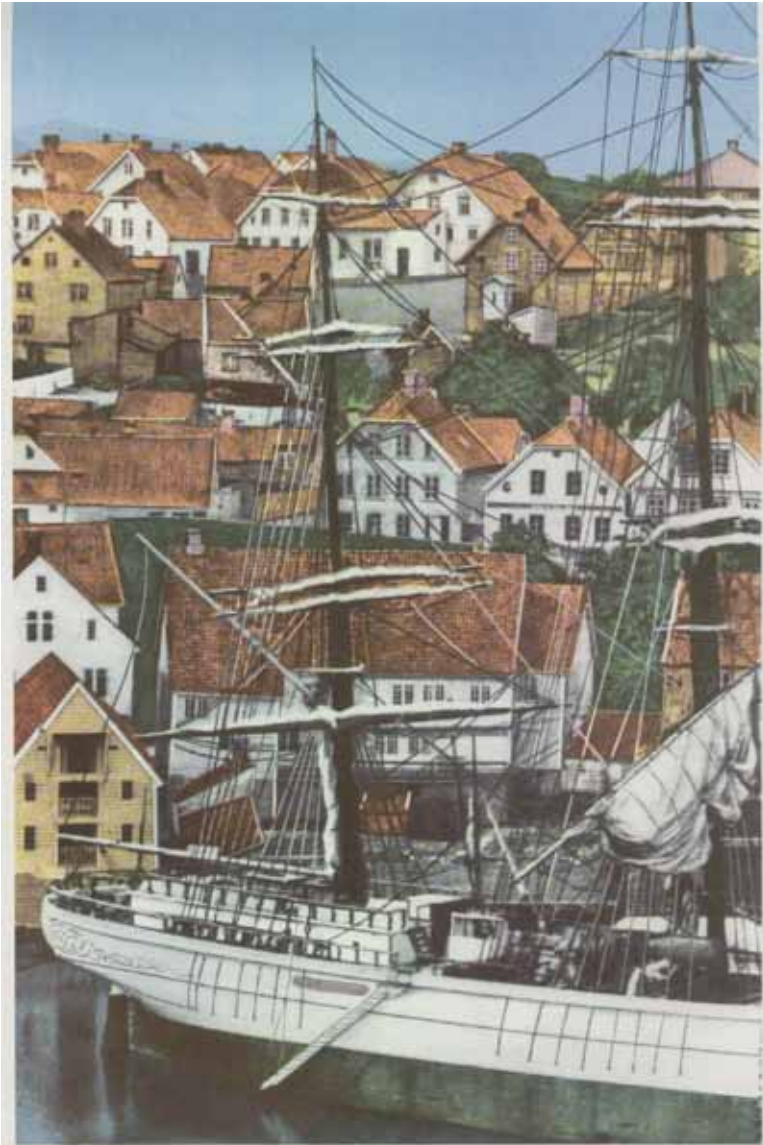

Dejpest-mappaen 1958.

Ahsaell av Thor Geruldsen 1934.

Nedre Kleivegate

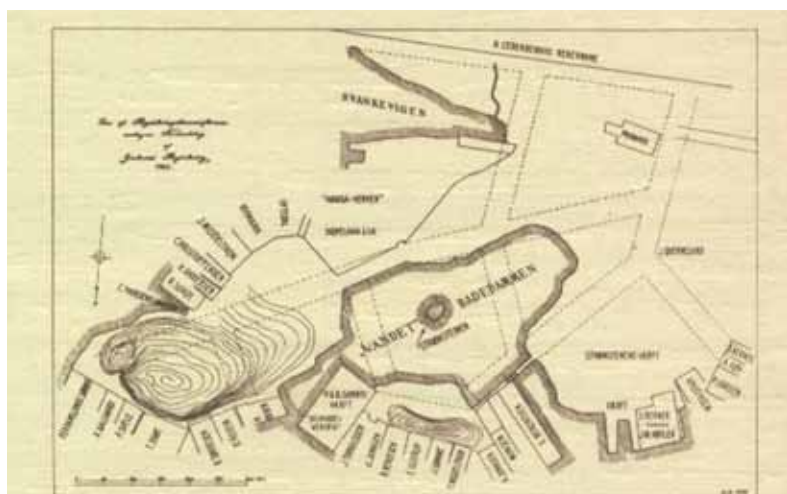
mellom St. Olavs plass og Klinkerberggaten. Alt er revet.

Drager-mappes 1933

Fullriggeren „Imperator”

fortøyd ved Kieilanlevverven i slutten av 1870- årene.
N. Olf. Thomassen har stått i forgrunnen.

Strømsteinen med v. d. Lippes regulering i 1850-60- årene.

Navnebrettet fra fregatten «Jacob Kielland of Stavangers». Finnes nå i Klitgaard's Badehotel, Danmark. Skuten som var lastet med svært tømmet forliste i 1872. Navnebrettet ble berget og oppsatt i hotellet sammen med andre. Skuten var bygget på «Hjemmeværftets».

MEDIEHUSET
Stavanger Aftenblad

Industrien i Stavanger i gammel og ny tid

Den første bedriften – den første streiken

Artikkel fra 1ste Mai, 29.02.1936

Da arbeiderklassens menn og kvinner blev dømt til "å lide på kroppen" og da støperiarbeiderne gikk til streik og brukte "Stavangeren" som organ.

De gamle dagene står for de fleste av oss i et stråleskjær: - Det gamle Stavanger, sier vi og blir varme om hjertet. I denne artikkelen fører JOKER oss tilbake til den tiden da arbeiderklassens menn og kvinner blev dømt til «å lide på kroppen» ved å arbeide på Salpeterverket, den eldste industrielle bedriften vi kjenner i Stavanger. Akk ja, de gamle «gode» dagene!

Den eldste industrielle bedrift vi kjenner i Stavanger er det kongelige salpeterverk, som blev drevet her i byen i årene 1709 til 1722. En mener at bydelen Verket har navnet sitt efter dette salpeterverket. Ellers kjenner vi svært lite til dette anlegget, men at det ikke er blott og bart en folkelig overlevering beviser rettsprotokollene fra 1711, der det heter at en kvinne blev dømt «at lide paa Kroppen saaledes, at hun ved det Kgl. Salpeterværk skal arbeide i 14 Dage, og det paa vand og Brød.»

Det kgl. salpeterverk i Stavanger var igang i 12-13 år, men noen større rolle i byens næringsliv kan det ikke ha spilt, ellers vilde det vel ha blitt vidd en nærmere omtale i våre historiske kildeskrifter. Imidlertid vil sikkert en undersøkelse i arkivene kunne bringe for dagen adskillig av interesse for dette salpeterverkets drift og virksomhet.

Bortsett fra dette isolerte tilfelle i byens industri for vel 200 år siden, tør en si at almindelig industriell virksomhet her i Stavanger er av forholdsvis ny datum. Å fiksere noe bestemt år og si at da begynte den industrielle epoken i Stavanger er kanskje vanskelig. Grensen mellem industri og håndverk var i eldre tider nokså flytende og er det tildels den dag i dag; men hvis vi regner med skibsverfter, reperbaner og de mange andre virksomheter som stod i nøie samband med den livlige skibsfarten i det forrige århundre, så må det vel kunne sies at vi efter måten hadde en ganske betydelig industri i Stavanger gjennom hele det 19. århundre.

Noen egentlig fabrikkdrift i større målestokk merker vi derimot ikke noe til i dette århundre.

Det lille som var tok stort sett sikte på tilvirking for hjemmeforbruket -- det var mest småbedrifter med et sterkt håndverksmessig preg over sig, noe i likhet med det vi idag pleier kalle heimeindustri. I sin bok «Det svundne Stavanger» beretter seilmaker Henriksen om endel av de fabrikker som var i drift her i byen omkring midten av det forrige århundre. Det var kjøbmann Iver Siquelands tobakksfabrikk ved Torget, Morbecks skosvertfabrikk på Verket og meglar

Jakobsens sjokolade og lakkfabrikk i Holmegaten. På Holmen fantes også en sjokolade og mineralvannfabrikk som tilhørte C. E. Buch. På Midtjord var der en såpefabrikk og på Jorenholmen en klædefabrikk som var opprettet av John Haugvaldstad. Så var der en dampmølle på Sølvbjerget, Asser Karemagers mølle ved Skolebekken og to større vindmøller på Egenes og Spilderhoug. Boye Petersen i Strandgaten drev et ganske betydelig brennevinsbrenneri, og ute hos Køhler i Hillevåg var der en tid en omfattende industriell virksomhet med ølbryggeri, dampbakeri, reperbane båtbyggeri osv.

Flere av disse småbedriftene ble opprettet på haugianernes initiativ. Haugianerne i Stavanger var gjennomgående folk med stor praktisk forretningssans, og den brorskapets ånd som hele bevegelsen deres var gjennemsyret av ble forenet med en merkelig sans for de praktiske formål i handel, håndverk og industri. I kraft av sin uangrikelige livsførsel tiltvang de sig respekt i alle samfundslag, og kom til å spille en overordentlig viktig rolle i byens økonomiske liv fra 1830 årene og utover. Tross byråkratiets forfølgelser og motstand lyktes det disse vindskapelige mennesker å oppå en ledende posisjon i byens forretningsliv, og det er vel kanskje dem som i første rekke har æren av å ha forsert igjennom den desentralisasjon av kapitalen, som dannet grunnlaget for en større forgrening innen forretningslivet og muliggjorde en friere konkurranse på sund basis.

Også når det gjaldt de større bedrifter hadde haugianerne en finger med i spillet. – Fugellie, som drev en ganske stor sydvestfabrikk oppe på Hetland, var en av Haugvaldstads trosfeller, og flere av de menn som var med og stiftet Stavanger Støperi og Dok heldet sterkt til haugianismen. Denne bedriften som oprinnelig het Spilderhougs Jernstøberi, ble startet i 1850, og i 60 årene hadde den ifølge Ciceronen en arbeidsstokk på 30 mann og en årlig produksjon av 80 000 kroner. Verkstedet arbeidet sig ganske godt framover og i 1884 heter

det at 340 mann har stadig arbeide, foruten 60-80 tømmermenn i begge dokkene. Samme år gikk imidlertid en del av arbeidsstokken til streik for å forsøke å høine levestandarden. Dokkarbeidernes avlønning stod nemlig ikke i noe som helst rimelig forhold til leveomkostningene og tross Støperi og Dok hadde hatt et godt arbeidsår i 1883 og hadde flere store bestillinger inne (bl. a. leverte de dette år dampskibet «Fiskeren» for Soggendalske dampskibsselskap) så var de lønningene de betalte sine arbeidere under all kritikk. Arbeidsstansen, som omfattet vel 100 mann varte i flere måneder, og konflikten avfødte adskillig bitterhet og brudulje i byen. Denne streiken er såvidt jeg kan se den første større arbeidskonflikt vi kan påvise her i byen, og vi skal gjengi et innlegg fra arbeiderne selv under streiken, som kaster et ganske interessant streiflys over arbeidernes levevilkår i Stavanger i 80 årene («Stavangeren» 2. desember 1884)

«- Ute i gatene og inne i husene har der nu i flere dager vært megen tale om at omkring 100 dokkarbeidere har nedlagt arbeidet. Der har vært sagt både godt og ondt, både sant og usant om arbeidsstansen, hvorfor vi tror at en kort fremstilling av saken og sammenhengene vil ha sin interesse - - -»

Av byens aviser som har berørt arbeidsstansen er publikum bragt i den formening, at dokk. arbeiderne året rundt tjener 2 kroner pr. dag. Dette er på en måte sant, men lider dog av en stor misforståelse, idet vi nemlig er arbeidsløse gjennomsnittlig over en tredjedel av årets arbeidsdager.

Flere av oss dokkarbeidere bokfører vår fortjeneste. Hver lørdag innføres nøyaktig ukens fortjeneste. Vi skal her fremlegge et regnskap tilhørende en familieforsørger, der er en av dem som skoffer minst om året:

Det ser sådan ut:

1881 kr. 500.70

1882 kr. 563.91

1883 kr. 450.39

1884 kr. 455.59

+ et tillegg av 34 kroner for desember

Stavanger Preserving Co. i Øvre Strandgate, den første hermetikkfabrikk i Stavanger.

ber måned 1884. Dette regnskapet gir en gjennomsnittlig fortjeneste for året av kr. 492,65, som fordelt på 300 arbeidsdager utgjør en daglønn av kr. 1.64.

Å sette disse tall som norm for samtlige dokkarbeidere er imidlertid fullstendig misvisende. Etter den nevnte gjennomgåelse av flere slike regnskaper fremgår det at den gjennomsnittlige fortjeneste for samtlige dokkarbeidere kan ansettes til kr. 375 pr. år. Trekker en fra denne sum husleie kr, 60, brensel kr. 24 og belysning kr. 5 - klær kan en ikke tale om - har en igjen en sum av kr. 286, hvilket fordelt på årets 365 dager gir omtrent 78 øre. Regner en gjennomsnittlig 6 mennesker pr. familie, så får en et tall av 13 øre pr. individ pr. dag.»

Det var i de såkalte gode gamle dager. For en kroners penge måtte dokkarbeideren slite 12 timer daglig og mere, i og når han hadde betalt de nødvendige utgifter til husleie, lys og brensel, skulde han for de ørene som blev igjen mette de mange munnar og eventuelt skaffe klær til sig selv, sin kone og barna. Riktignok kostet et øsekar med mort bare en skilling og sild og poteter var den stående rett på bordet - men allikevel. Og samtidig betalte bedriften sin aksjonær-

rer fra 5 til 8 prosent utbytte om året. Jo, de hadde saktens grunn til å streike.

Av andre større industrielle bedrifter dengang må nevnes Stavanger chemiske fabrikk, som har vunnet udødelig berømmelse gjenem Alexander Kiellands forfatterskap. Her er sikkert mange som ennå husker denne fabrikk i drift; den forpestet hele byfjorden med sin vonde, stank - Kalhammarluktå, som den kaltes. Der fortelles en ganske vittig replik i denne forbindelse. På kystruten en dag for mange år siden var der en mann som spurte en dame ved siden av sig hvor denne fele lukten kom fra? «Det er i kjemilukt», svarte hun, og kjapt repliserte mannen: "Nei, det er kje mi lokt heller". Han var fra Bergen.

Stavanger chemiske fabrikk blev anlagt i 1874, oprinnelig som sodafabrikk, men gikk i 1881 over til fabrikasjon av svovelsyre og gjødningsstoffer og var i disse bransjer den største i sitt slag her i landet. Fire år efter blev fabrikk betydlig utvidet, idet der blev anlagt og satt i drift en superfosfatfabrikk med årlig produksjon av omlag

5000 tonns. Også svovelsyrefabrikken gjennomgikk en større forandring, idet den blev forsynt med et såkalt Gay Lusacs tårn som økte produksjonskapasiteten til 60 tonns pr. uke. Fabrikken hadde omlag 100 mann i arbeide.

Denne bedriften var en av de få som var omtrent uberørt av den store krisen i 80-årene. Men straks før verdenskrigen måtte den gå inn, efterat den i 40 år hadde spilt en ganske betydelig rolle i Stavangers næringsliv.

Med tanke på den sentrale stilling hermetikkproduksjonen har i byen vår vil kanskje de fleste regne innledningen til den store industrielle tidsalder i Stavanger fra 1873. Dette år blev som kjent den første, spede spire til den moderne hermetikkindustri sådd, idet byfogd Finne, grossererne Lars Berentsen og K. Knudsen samt ekspeditør Groom startet Stavanger Preserving med det formål å forsyne skutene med proviant.

På en tomt i Øvre Strandgaten blev der bygget en mindre fabrikkbygning, og her begynte i all beskjedenhet den industri, som nå må sies å være Stavanger bys livsnerve.

Ingen av de menn som da stod i spissen drømte vel om at den beskjedne begynnelsen i løpet av et kvart århundre skulde vokse til en bedrift, som idag spenner verden over.

Det var vel heller neppe blitt tilfelle, hvis driften var blitt fortsatt med den produksjon som den fra først av var basert på. Men i 1879 blev forhenværende skibsfører G. MEJLÆNDER disponent for fabrikken. Mejlænder, som var en framsynt og initiativrik mann, hadde kastet sine øine på den sølvblanke brislingen som hvert år gikk i store stimer inn i de vestlandske fjordene, og han mente at den var ypperlig råstoff, som der kunde gjøres noe utav.

Han tok til å eksperimentere, og i 1880 fikk Stavanger Preserving sitt første røkeri for varmrøking av brisling.

Dermed var altså den viktigste foutsættningen for den moderne hermetikkindustri skapt.

Disponent G. Mejlænder

Hvis vi noen gang skulde finne på å reise et minnesmerke over hermetikkindustriens far her i Stavanger, så måtte det bli en statue av Georg Mejlænder. Den næsteldste av Stavangers hermetikkfabrikker. - Schreuder Nilsen & Thiis - begynte allerede i 1870 med nedleggjing av ansjos, men gikk i begynnelsen av 80-årene over til hermetikkbransjen. Dette var faktisk talt de eneste hermetikkfabrikkene vi hadde inntil 1890. Men da begynte det for alvor å bli fart i tingene.

I slutten av 80-årene var stillingen i Stavanger den at byen nettop hadde gjennomgått en dyptpløende forretningskrise. De to gamle og viktigste næringsveier, silden og skibsfarten, var tørket inn til næsten ingenting, og byens 25 000 innbyggere søkte nå febrilsk efter

nye erhvervsmuligheter. Heldigvis inntraff der i 1888-89 en uventet opgang på

fraktmarkedet, som bragte ikke så få penger til byen. Bankene fikk nå, første gang på lenge litt ledig kapital. De tok til å se sig om etter investeringsobjekter, og da tilliten til de gamle næringsgrener var så å si definitivt brutt, blev det hermetikkindustrien en først og fremst kastet sig over.

Og nå går det slag i stag med etableringen av nye hermetikkfabrikker. I flukt med denne rivende utvikling blev der også opret-

tet en hel del andre bedrifter, som helt eller delvis skylder hermetikkvirksomheten sin eksistens. Vi skal i vår neste artikkel gi en mer detaljert omtale av dette, og dessuten behandle endel aktuelle problemer i forbindelse med hermetikkindustrien og industrien i det hele tatt i Stavanger idag.

JOKER.

E-post – adresser

For i størst mulig grad å kunne redusere våre utgifter ved utsendelser av innbydelsel og annen informasjon til våre medlemmer, ønsker vi å benytte e-post. Vi vil derfor be alle som har e-postadresse, om å sende denne til Harald Sig. Pedersen. Til deg som har fått ny e-post adresse, har du gitt beskjed om endring ?

*Harald Sig. Pedersen,
Grytningskroken 4, 4041 Hafsløfjord,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no*

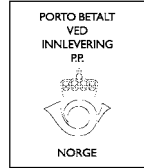

Våre kunder har én ting felles.
De er kunder hos oss. Ellers er alle helt ulike.

Handelsbanken
nærmere deg

Stavanger Sentrum: Verksgaten 24, 4004 Stavanger
Tlf: 92 22 33 44, www.handelsbanken.no/stavanger_sentrum

B

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2009

Hans Eyvind Næss

Eiganesvn. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 91 34
mail: hans.nass@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen

Grytingskroken 4, 4041 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 55 64 99, mail: pede7@online.no

Elsa Grimnes

Torfæusgt. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p 51 52 02 29, mail: elsa@saft.no

Petter Løhre

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Tlf. p 97 00 31 27
mail: Petter.lohre@lyse.net

Finn Bringsjord

Steingata 106 D, 4023 Stavanger
Tlf p. 90 95 07 85
mail: finn.bringsjord@lyse.net

Karin Noer

Eckmannsbakken 2, 4005 Stavanger
Tlf. p. 51 52 54 56
mail: go-jon@online.no

Bodil Wold Johnsen

Leiv Eriksonsgt. 52, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 53 15 82
mail: bjohnsen@stavanger.kommune.no

Eldbjørg Vaage Melberg

Pb 600, 4003 Stavanger
Tlf. p. 95 70 03 20
mail: Eldbjorg.vaage@npd.no

Kirsti Lærdal

Dubergget 8, 4034 Stavanger
Tlf. p. 93 44 02 04
mail: kirsti.m.lardal@uis.no

Hva har stått i Stavangeren?

Redaksjonen har utarbeidet en forfatter – og emneoversikt fra starten i 1991.

Denne oversikten kan du finne på websidene våre:

www.byhistoriskforening.org